

Uitwerking invulling functie jeugdtheater

Maart 2021

Uitwerking invulling functie jeugdtheater

Provincie Gelderland
Gemeente Nijmegen

Inhoud

H1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 afbakening onderzoek	5
1.3 Vraagstelling	6
1.4 Verantwoording	6
H2 Omgevingsanalyse	8
2.1 Beleidsmatige context	8
2.1.1 Cultuurbeleid OCW 2021-2024	8
2.1.2 Beleidsuitgangspunten Fonds Podiumkunsten 2021-2024	8
2.2.3 Advies jeugdpodiumkunsten BIS 2021-2024	9
2.1.4 Cultuurconvenant 2017-2020 landsdeel Oost	10
2.1.5 Cultuurmanifest Oost-Nederland 2017-2020	11
2.1.6 Stedelijke cultuurprofielen	11
2.1.7 Proeftuin jeugdtheater en dans	13
2.1.8 Cultuurdebat 8 februari 2021	14
2.2 Bevindingen BMC	14
H3 Resultaten behoeftepeiling	15
3.1 Aanpak	15
3.2 Gemeenten	15
3.3 Podia	16
3.4 Scholen en ouders	16
H4 Resultaten brainstormsessies	19
4.1 Aanpak	19
4.2 Brainstormsessies	19

H5 Conclusies en scenario's	21
5.1 Huidige invulling	21
5.2 Behoeft	21
5.3 Aanbevelingen korte termijn	22
5.4 Drie scenario's	23
5.3.1 Scenario 1: 'het Utrechtse model'.	24
5.3.2 Scenario 2: 'het Friese model'.	25
5.3.3 Scenario 3: 'het huidige model'.	26
Bijlage 1: Trends en ontwikkelingen jeugdtheater	27
Bijlage 2: Verslagen brainstormsessies	29
Brainstormsessie 1: donderdag 3 december	29
Brainstormsessie 2: vrijdag 4 december	31
Bijlage 3: Enquêteresultaten	34
Aanpak	34
Enquête gemeenten en podium voorzieningen	34
Enquête scholen en ouders	40
Colofon	53

H1 | Inleiding

1.1 Aanleiding

De directe aanleiding voor deze opdracht is het wegvallen van Theatergroep Kwatta uit de BIS (de Landelijke Culturele Basisinfrastructuur). Hiermee is een lacune ontstaan in Oost-Nederland op het gebied van jeugdtheater. In het advies van de Raad voor Cultuur aan het Ministerie van OCW wordt hierover opgemerkt dat samen met de provinciale en lokale overheden bekeken moet worden hoe er de komende jaren gebouwd kan worden aan versteviging van het aanbod op dit gebied. OCW heeft te kennen gegeven zich inhoudelijk te zullen committeren aan de plannen die hiervoor worden aangedragen. Voorwaarde is wel dat deze plannen ingekaderd worden binnen het in ontwerp zijnde Convenant landsdeel Oost. Ook dient het behoud van de functionaliteit en niet de keuze voor een instelling het uitgangspunt te zijn.

Een andere aanleiding is een aanbeveling van de adviescommissie 'Groei' uit de zomer van 2020. In haar adviesrapport 'Smaakt naar meer!' beoordeelde deze commissie de aanvragen voor (cultuur)subsidieregelingen in Nijmegen. Over jeugdtheater in Nijmegen zegt de commissie: *'De toekomst van Theatergroep Kwatta is door het negatieve subsidieadvies van de Raad voor Cultuur onzeker. De commissie vindt het onwenselijk dat daarmee ook een groot deel van de theatereducatie in de stad verdwijnt.'* Om die reden reserveert de commissie € 75.000 voor jeugdtheater.

1.2 Afbakening onderzoek

De gemeente Nijmegen werkt met een ketenbenadering. Er worden vijf culturele ketens (muziek, theater & dans, film & media, beeldende kunst en literatuur) onderscheiden. Jeugdtheater valt vanzelfsprekend onder de functie 'theater en dans'. Binnen deze ketens wordt invulling gegeven aan vier functies (educatie, productie, presentatie en facilitering). Ten behoeve van een heldere afbakening willen we ook in dit traject deze functies hanteren. We definiëren ze als volgt:

- Educatie: aanbod van cultuureducatie binnen- en buitenschools ten behoeve van kennismaking met en (verdieping van) het leerproces van kunst en cultuur.
- Productie: vanuit artistieke doelen (multi)disciplinair producties realiseren.
- Presentatie: presentatie van producties aan een breed publiek.
- Facilitering: het creëren van de randvoorwaarden voor educatie, productie, presentatie en programmering.

Hoewel deze rapportage dus input levert voor 'landsdeel Oost', concentreren wij ons op de provincie Gelderland. Wij beperken ons daarnaast tot de leeftijdsgroep 4-12 jaar.

1.3 Vraagstelling

BMC ondersteunt dankzij deze rapportage de opdrachtgevers bij het uitwerken van de functie jeugdtheater in de provincie Gelderland voor de periode 2021-2024. De uitwerking vond plaats in samenspraak met de belangrijke stakeholders en is vertaald naar realistische scenario's.

De vraagstelling, die als vertrekpunt voor ons onderzoek dient, bestaat uit een inventarisatie en het uitwerken van de scenario's.

Inventarisatie

- Breng de huidige invulling (2017-2020) van de functie jeugdtheater in beeld.
- Bepaal de invloed die de (voorgenomen) besluiten van overheden op de functie jeugdtheater zullen hebben. Maak een schets van de nieuwe situatie in de periode 2021-2024 en geef de verschillen aan ten opzichte van de huidige situatie.
- Bepaal de behoefte/vraag bij CmK-coördinatoren en scholen en ouders van basisschoolkinderen (4 t/m 12 jaar) aan/naar jeugdtheater in de periode 2021-2024.

Scenario's

- Werk op basis van de uitkomsten van de inventarisatie in een aantal scenario's (minimaal 2) uit hoe de functie jeugdtheater in 2021-2024 kan worden vormgegeven.
- Breng bij elk van de uitgewerkte scenario's in beeld wat de consequenties zijn, in het bijzonder voor:
 - de vraag en het aanbod van de functie jeugdtheater;
 - de primaire stakeholders in de sector.
- Geef daarbij ook telkens aan:
 - de kansen en belemmeringen;
 - de financiële gevolgen.
- Geef een toelichting bij de scenario's.
- Geef aanbevelingen ten aanzien van de uitvoering van de scenario's.

1.4 Verantwoording

We hebben dit onderzoek langs twee lijnen uitgevoerd: allereerst een behoeftepeiling via een enquête onder diverse partijen (gemeenten, onderwijs, theaters, publiek) en daarnaast 'rondetafelgesprekken' met verschillende cultuurpartijen (zowel makers als theaters) die nauw betrokken zijn bij jeugdtheater. De enquêtes richtten zich volledig op Gelderland, terwijl voor de gesprekken ook Overijsselse partijen werden uitgenodigd. Boven op de rondetafelgesprekken hebben we bovendien separate gesprekken gevoerd met OCW en de Raad van Cultuur.

Met onze opdrachtgevers, de provincie Gelderland en de gemeente Nijmegen, hebben we meermaals de voortgang besproken.

In hoofdstuk 2 hebben we in de 'omgevingsanalyse' oog voor de beleidskaders, zowel landelijk als regionaal. We eindigen dit hoofdstuk kort met de bevindingen van BMC. In hoofdstuk 3 staan we stil bij de resultaten van de diverse behoeftepeilingen. In hoofdstuk 4 brengen we vervolgens de resultaten van de brainstormsessies onder de aandacht. Hoofdstuk 2 t/m 4 monden uit in de conclusie en scenario's in hoofdstuk 5. In de bijlages demonstreren we achtereenvolgens trends en ontwikkelingen, verslagen van de brainstormsessies en de uitgebreide resultaten van de enquêtes.

H2 | Omgevingsanalyse

2.1 Beleidsmatige context

2.1.1 Cultuurbeleid OCW 2021-2024

Vernieuwing en verbreding van aanbod

Het recent vastgestelde landelijke cultuurbeleid moet veel meer culturele disciplines en genres includeren. De focus van het cultuurbeleid dient te worden verbreed door de BIS ook open te stellen voor andere genres en disciplines, zoals design, mode, e-cultuur, urban arts, popmuziek, musical en hedendaagse muziek.

Cultuur van en voor iedereen

De minister roept bovendien de culturele sector op om waar mogelijk drempels voor bezoekers te verlagen door het aanpassen van aanbod, het voeren van een gedifferentieerd prijsbeleid, het aanscherpen van marketingstrategieën en door gerichte inspanningen om een groter en diverser publiek te bereiken. De aan te scherpen Code Culturele Diversiteit moet zich meer op inclusiviteit gaan richten. Meer en meer is deze code een subsidievoorwaarde geworden.

Een gezonde culturele arbeidsmarkt

Het landelijke cultuurbeleid zet erop in dat de culturele arbeidsmarkt gezonder wordt en de betaling van werkenden in de sector op peil wordt gebracht. Een belangrijke maatregel hiertoe is de onderschrijving van de Fair Practice Code, de Governance Code Cultuur en de Code Culturele Diversiteit (zie ook hierboven) als subsidievoorwaarde. Het gaat om een knock-outcriterium: instellingen die de codes niet onderschrijven, ontvangen geen subsidie. Over de toepassing van de codes gaat de minister periodiek met instellingen in gesprek, volgens het principe: pas toe en leg uit.

2.1.2 Beleidsuitgangspunten Fonds Podiumkunsten 2021-2024

Artistieke eigenheid

Het Fonds Podiumkunsten richt zich op makers met een sterk eigen artistiek profiel. De artistieke eigenheid van aanvragers is het uitgangspunt. Het fonds geeft podiumkunstorganisaties vooral ruimte om te doen waarvan zij zelf vinden dat ze er goed in zijn. Het fonds ziet het als zijn taak om te zorgen voor doorstroming en dynamiek, maar ook voor continuïteit en het laten excelleren van de gezelschappen en ensembles die goed functioneren.

Publiek staat centraal

Het fonds streeft naar een actuele, relevante podiumkunstensector. Daarom wordt gestimuleerd dat organisaties in de podiumkunsten zich verhouden tot enerzijds ontwikkelingen in hun stad en regio en anderzijds ontwikkelingen op (inter)nationaal niveau. De vraag 'voor wie maak je het?' is net zo belangrijk als de artistieke kwaliteit van het werk.

Het 'lokale verhaal'

Het fonds heeft onderzocht hoe nauwere samenwerking tussen podia, festivals en producerende instellingen kan bijdragen aan een beter, steviger publieksbereik. Kansen ziet het fonds onder andere in het mogelijk maken van aanbod dat aansluit op het 'lokale verhaal'.

Samenwerking met gemeente en provincie

Bij de ondersteuning van festivals en podia ligt samenwerking met gemeente en provincie voor de hand. Om te kunnen optreden en publiek op te bouwen moeten er voor makers voldoende podia en festivals zijn. Het is in eerste instantie een taak van gemeenten en provincies om daarvoor te zorgen. Het fonds gaat ervan uit dat het inhoudelijke gesprek met de (stedelijke) regio's niet alleen leidt tot een gezamenlijke uitvoering van regelingen, maar ook oplossingen kan aandragen voor gedeelde uitdagingen.

Diversiteit en inclusie

De afgelopen jaren heeft het fonds meer ruimte gemaakt voor biculturele perspectieven in de podiumkunsten. Dit heeft ertoe geleid dat er andere verhalen dan voorheen worden gehoord en dat andere makers zich manifesteren. Het fonds blijft zich de komende jaren extra inzetten voor culturele diversiteit. Daarom zet het stimulerende programmatische regelingen in om netwerken van makers en organisaties aan te boren bij wie men nu nog onvoldoende bekend is. Door uit te gaan van diversiteit en inclusie ontstaan er kansen om publiek te bereiken dat nu nog niet of weinig in de theaters en concertzalen of op festivals te vinden is.

2.1.3 Advies jeugdpodiumkunsten BIS 2021-2024

BIS veelzijdiger

Op advies van de Raad voor Cultuur heeft de minister de subsidie categorie voor jeugdpodiumkunsten uitgebreid naar alle disciplines, waardoor ook producerende instellingen voor jeugddans, jeugdmuziek en jeugdmuziektheater in aanmerking komen voor subsidiëring. Hiermee geeft de BIS voor jeugd een veelzijdiger beeld te zien en komt de BIS ten goede aan een bredere waaier van kunstenaars en publiek.

Verfrissend elan

Jeugdpodiumkunsten bereiken volgens de raad constant nieuw publiek en spelen goed in op de tijdgeest. Op het gebied van diversiteit en inclusie (op het podium en in de zaal) lopen de jeugdpodiumkunstinstanties voorop. Het bereik is groot en breed, onder andere ook door de vele schoolvoorstellingen: van kinderdagverblijf tot middelbare scholen, inclusief speciaal onderwijs. In vergelijking met enkele jaren geleden ziet de raad in de jeugdpodiumkunsten een verfrissend elan. Overtuigd van de eigen kracht en nieuwsgierig naar het jeugdige publiek presenteren de aanvragers in de BIS prikkelende plannen, die optimistisch stemmen over het culturele klimaat waarin kinderen en jongeren van nu opgroeien.

Over Kwatta

De raad oordeelt positief over de artistieke kwaliteit van de producties van Kwatta en over haar educatiebeleid. De instelling draagt bij aan vernieuwing door nieuwe teksten en composities te laten schrijven. Met de keuze om een artistiek team te formeren rond de artistiek leider verbreedt Kwatta haar artistieke signatuur. Ook is Kwatta goed geworteld in de regio 025 Arnhem Nijmegen en is zij met haar werk voldoende zichtbaar in de rest van het land en internationaal.

Kwatta heeft onlangs een zware periode doorgemaakt, waarin het haar niet lukte om de ontstane financiële problemen het hoofd te bieden. Conflicten binnen bestuur en organisatie leidden tot diverse wisselingen van het bestuur en tot een volledige wisseling van de staf, met uitzondering van twee medewerkers, onder wie de artistiek leider. De financiële situatie op het moment van aanvragen was instabiel. Daardoor loopt de instelling volgens de raad te grote risico's.

2.1.4 Cultuurconvenant 2017-2020 landsdeel Oost

Het is al enige tijd gebruikelijk om, parallel aan de landelijke beleidsperiode, in een convenant de samenwerkingsafspraken vast te leggen tussen Oost-Nederland en OCW. Doel van het convenant is om gezamenlijk de Oost-Nederlandse culturele infrastructuur te behouden en te versterken en samen op te trekken richting het rijk. Een nieuw convenant (vanaf 2021) is in de maak, maar wordt pas verwacht in P1 van 2021. Het vigerende convenant (dat dus 31 december 2020 afliep) is afgesloten tussen het Ministerie van OCW enerzijds en tien overheidsorganisaties binnen 'landsdeel Oost' anderzijds (twee provincies en acht gemeenten):

Het volgende zien de partijen als 'gezamenlijke verantwoordelijkheid' met betrekking tot (jeugd)podiumkunsten:

- Partijen willen de BIS-instellingen in stand houden en doorontwikkelen.
- Partijen willen dat subsidiëring aansluit op de verplichtingen die daarbij horen en vice versa.
- Gelet op het bestuurlijke kader Cultuur en Onderwijs 2013-2023 zetten partijen zich in voor de versterking van de kwaliteit van cultuureducatie.
- Partijen onderschrijven de ambities van landsdeel Oost zoals beschreven in Cultuurmanifest (zie onder) en spannen zich in om deze ambities te betrekken bij een gezamenlijke visie voor het cultuurbeleid, zoals beschreven in artikel 5.
- Indien er door veranderende omstandigheden nieuwe afspraken gemaakt dienen te worden over de BIS-instellingen, onderzoeken partijen of en hoe het Cultuurmanifest Oost-Nederland hierbij betrokken kan worden.
- Partijen voeren overleg over de rol van het rijk, provincies, gemeenten en culturele instellingen bij de uitvoering van het Cultuurmanifest Oost-Nederland en de experimenten (proeftuinen) die in dit verband worden uitgevoerd.

2.1.5 Cultuurmanifest Oost-Nederland 2017-2020

Permanent investeren in talentontwikkeling

Ambitie in het manifest is dat Oost-Nederland dé broedplaats is voor jong en nieuw talent: *'Er is een samenhangende keten van opleidingen, instellingen en voorzieningen beschikbaar in de steden en in de relatieve rust en ruimte van het landelijk gebied. Oost-Nederland is daarmee de afdeling R&D voor kunst en cultuur in Nederland.'*

Het voorstel is tweeledig:

1. Opzetten van een proeftuin talentontwikkeling. Partners daarbij zijn onderwijsinstellingen, productiehuizen, werkplaatsen, podia, musea, presentatieplekken en het kunstvakonderwijs. Het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) is een belangrijke bouwsteen voor de doorontwikkeling van dit stelsel.
2. Rijk en provincie maken sluitende afspraken met onderwijsinstellingen over de opleiding van ambachtslieden voor de restauratiesector.

Een krachtige en complete infrastructuur

Voor de ontwikkeling en vernieuwing en het waarborgen van een breed aanbod zijn stevige en slagvaardige culturele instellingen noodzakelijk. Hieraan dragen rijk, gemeenten en provincie gezamenlijk bij. Dit leidt tot het volgende voorstel:

1. We willen afspraken maken over het financieringsniveau van de culturele instellingen die in landsdeel Oost de basis vormen van de culturele infrastructuur. Deze instellingen dienen zich te kunnen ontwikkelen tot permanente motoren voor ontwikkeling en vernieuwing.
2. In het bijzonder willen we een proeftuin in de twee stedelijke regio's Arnhem en Enschede.

Profilering en publiek

Toerisme en recreatie vormen economisch een belangrijke sector. Dit leidt tot het volgende voorstel: *'We zetten in een proeftuin gezamenlijk in op meer ruimte voor en afstemming over crossovers tussen disciplines en andere sectoren, samenwerkingsvormen tussen festivals en de meer 'gevestigde cultuur'.*

2.1.6 Stedelijke cultuurprofielen

Binnen de provincie Gelderland zijn er in 2018 drie stedelijke cultuurprofielen opgesteld vanuit drie verschillende regio's: Arnhem-Nijmegen, Ede-Wageningen, en Apeldoorn-Deventer-Zutphen.

Arnhem-Nijmegen: Groeidocument 025

Kenmerkend voor 025 is de aanwezigheid van een nagenoeg complete culturele keten voor alle kunstvormen: toneel, muziek, dans, film, letteren, beeldende kunst, vormgeving en mode. Daarnaast is ook erfgoed ruim aanwezig. De culturele keten op het gebied van podiumkunsten bestaat uit:

- als een satéprikker door de keten heen een brede basis van amateurkunst, cultuureducatie en een vitale humuslaag van kleine initiatieven;
- een innovatief middensegment met makers, gezelschappen, creatieve ondernemers en productiehuizen, waaronder De Nieuwe Oost;

- topgezelschappen zoals Het Gelders Orkest, Introdans, Kwatta en Toneelgroep Oostpool;
- toonaangevende, internationale festivals als Go Short, InScience, Music Meeting, de Vierdaagse Feesten en State of Fashion. Daarnaast kent 025 tal van evenementen, manifestaties en festivals, zoals SONSBECK, Theater Avenue, Wintertuin en Hoogte80.

Beide steden hebben een hoogwaardig cultureel voorzieningenniveau. Nijmegen liep voorop met onder andere Doornroosje, LUX, Bibliotheek Gelderland Zuid en De Bastei en concertgebouw De Vereniging. Arnhem volgde de laatste jaren met Rozet, Theater aan de Rijn, Musis, Focus Filmtheater en de Canon van Nederland in het Openluchtmuseum. Beide steden investeren in talent en talentontwikkeling. Ze stellen budget beschikbaar voor projectmatige of incidentele activiteiten, bedoeld om ruimte te scheppen voor opkomend talent, beginnende initiatieven en experiment. Ook in fysieke zin wordt talent ondersteund, via het atelierbeleid voor kunstenaars en de ontwikkeling van broedplaatsen, zoals het Honigcomplex en Coehoorn Centraal.

Bijzonder in 025 is ten slotte de combinatie van creatieve opleidingen, zoals ArtEZ, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en ROC Rijn IJssel met de 'groene' hbo opleiding Van Hall Larenstein en de wetenschappelijke opleidingen van Radboud Universiteit en Wageningen Universiteit. De creatieve en culturele sectoren in 025 zijn samen met het bedrijfsleven en het onderwijs aanjagers van innovatie en stedelijke ontwikkeling.

De ambitie die er in dit regioprofiel in het kader van dit onderzoek uit springt is 'talentontwikkeling'. In het cultuurprofiel valt te lezen dat processen als flexibilisering van arbeid, nieuwe verdienmodellen, de veranderende vraag van het publiek en de invloed van digitale media zowel invloed hebben op de culturele infrastructuur als op de positie van de maker.

Ede-Wageningen: de proeftuin van Nederland

De regio wil vanuit de maatschappelijke waarde van cultuur beschikbaar en toegankelijk zijn voor de inwoners van alle leeftijden. In het bijzonder is er aandacht voor cultureel aanbod voor de jeugd. De gemeente Ede wil zo veel mogelijk aanmoedigen dat jonge Edenaren deelnemen aan kunst of kunst beoefenen via de verenigingen. Ook Wageningen kent een rijk verenigingsleven en vindt het belangrijk om deze verenigingen te ondersteunen.

De ambitie die eruit springt is dat er kansen liggen om de jeugd meer te betrekken bij het maken van beslissingen en hen beter te bedienen. Talentontwikkeling is een speerpunt en heel concreet is er in beide gemeenten de wens tot een poppodium. Deze wensen zouden gebundeld kunnen worden. Spelers in het veld vragen om een gedeelde inzet, waarbij de gemeenten dan ook een gedeelde verantwoordelijkheid hebben.

Apeldoorn-Deventer-Zutphen: Cultuurregio stedendriehoek

Binnen de stedendriehoek, die overigens grotendeels buiten Gelderland ligt, springt programmalijn B eruit: Podiumtalent in Klassiek, Pop, Theater & Dans.

Volgens het profiel zijn er verschillende sterke coalities van partners in de keten in deze regio die de brug slaan tussen cultuureducatie, (kunstvak)opleiding en (beroeps)praktijk.

De combinatie van opleidings- en productieplekken met kleine en grote podia en andere speelplekken met geïnteresseerd publiek biedt jonge nieuwe makers en meer ervaren kunstenaars ruimte voor experiment. Een toenemend aantal makers uit de Randstad vestigt zich hier. Het versterken van het makersklimaat voor podiumkunstenaars en beeldend kunstenaars is een speerpunt. Ambitie is onder meer het vergroten van de bereikbaarheid van plekken voor talentontwikkeling, zowel fysiek als financieel, met name gericht op jongeren in het voortgezet onderwijs die onvoldoende gelegenheid krijgen om hieraan deel te nemen.

2.1.7 Proeftuin jeugdtheater en dans

In de *Proeftuin jeugdtheater en dans* werken Introdans, productiehuis de Nieuwe Oost, Toneelgroep Oostpool en concertzaal Muis uit Arnhem samen met Theatergroep Kwatta, concertgebouw De Vereniging (beide uit Nijmegen) en het Enschedese Theater Sonnevanck.

De proeftuin ontstond in 2019. Er zijn verschillende doelen te onderscheiden:

- een nieuwe generatie betrekken bij jeugdtheater en jeugddans;
- een 'productienetwerk' creëren;
- de publieksgroep 4-18 jaar bedienen;
- de potentie van 'mogelijkmakers' benutten: zakelijk leiders en *creative producers*.

2.1.8 Cultuurdebat 8 februari 2021

Opvallende punten uit het cultuurdebat waarin minister Van Engelshoven maatregelen heeft aangekondigd die op redelijke korte termijn mogelijk oplossingen bieden en waarvan in dit onderzoek en de geadviseerde structuur mogelijk gebruikgemaakt kan worden:

- Het programma Cultuureducatie Met Kwaliteit (CmK) wordt voortgezet, maatregelen voor afzonderlijke disciplines en onderwijsniveaus worden in dit programma geïntegreerd. Voortaan is er voor iedere gemeente evenveel budget beschikbaar per leerling: € 0,79. Voorheen ontvingen gemeenten die niet tot de G9 behoren slechts € 0,55. Extra budget: € 3,5 miljoen per jaar.
- Er komt een nieuw programma Cultuurparticipatie, door het Fonds Cultuurparticipatie uitgevoerd als matchingsregeling in samenwerking met de regio's. Beschikbaar budget: € 5,8 miljoen per jaar. Er komt, ook in samenwerking met de regio's, een matchingsfonds verbreding en vernieuwing. Beschikbaar budget: € 2 miljoen per jaar.
- De landelijke basisinfrastructuur (BIS) wordt sterk uitgebreid. Er komt onder meer ruimte voor vernieuwende genres zoals urban arts, ontwerp en popmuziek, voor regionale musea en voor een 'future lab design en technologie'. Het budget voor de BIS stijgt met € 44 miljoen naar € 375 miljoen.

2.2 Bevindingen BMC

Binnen het brede cultuurbeleid landelijk valt op dat inclusiviteit (het openstellen van de BIS voor andere genres en disciplines) en diversiteit (bereik van een groter en diverser publiek) hoogtij vieren. Dit zie je dus ook terug meer specifiek binnen de podiumkunsten en daarbinnen het jeugdtheater: de vraag van het publiek is belangrijker geworden. Hieraan verwant geldt bovendien dat het 'lokale verhaal' aan belang wint. Gezelschappen die lokaal programmeren met een productie over een lokaal thema worden bij het Fonds voor Cultuurparticipatie warm ontvangen. Dit soort producties laat ook vaak de maatschappelijke betrokkenheid van een instelling zien.

Wat daarnaast opvalt is het landelijk denken in 'ecosystemen'. Hiermee wordt een cultureel systeem bedoeld, van basis tot top en van dorp tot grote stad/regio, waarin wisselwerking is tussen instellingen en tussen instellingen en het publiek. Hier wordt een evenwichtssituatie nagestreefd, waarin de grenzen enigszins willekeurig zijn en natuurlijk worden gevormd. In dit 'ecosysteem' mag best geïntervenieerd worden, zolang er maar niet te veel vanuit (BIS-)instellingen gedacht wordt. Samenwerking binnen de regio wordt van harte gestimuleerd. Ook zaken als talentontwikkeling en het versterken van het makersklimaat worden gestimuleerd met het oog op een ecosysteem dat in balans is.

H3 | Resultaten behoeftepeiling

3.1 Aanpak

In de periode november 2020 tot januari 2021 hebben we een enquête uitgezet voor een viertal doelgroepen die via het Rijksprogramma Cultuureducatie Met Kwaliteit (CmK) met jeugdtheater in Gelderland actief in aanraking komen:

- scholen;
- ouders;
- gemeenten;
- podiumkunstvoorzieningen.

In totaal hebben 29 scholen, 21 ouders, 22 gemeenten (21 Gelderse gemeenten en de gemeente Enschede) en 8 podia de vragenlijst ingevuld.

In bijlage 3 hebben we de volledige resultaten opgenomen. Dit hoofdstuk bevat de belangrijkste conclusies. Om het onderscheid tussen de vier doelgroepen helder te houden, gebruiken we hieronder de termen 'gemeenten', 'podia', 'scholen' en 'ouders'. De resultaten kunnen worden beschouwd als een indicatie van de behoefte aan jeugdtheater in Gelderland. In het kader van dit onderzoek geven we hiermee volop voeding aan de ontwikkelde scenario's. Als referentiejaar hebben wij het (pre-corona) schoolseizoen 2018-2019 genomen.

3.2 Gemeenten

In 9 gemeenten zijn professionele organisaties voor jeugdtheater actief die binnen de gemeente theaterlessen verzorgen en in 11 gemeenten zijn professionele organisaties voor jeugdtheater actief die binnen de gemeente voorstellingen geven.

Beperkte bekendheid

De bekendheid van het jeugdtheater bij de gemeenten is beperkt. Iets minder dan de helft van de gemeenten is bekend met de jeugdtheatervoorstellingen zelf en met de producties van de jeugdtheatervoorstellingen en slechts 4 gemeenten hebben zicht op de samenwerking tussen jeugdtheatergezelschappen en onderwijsinstellingen.

Nauwelijks prestatieafspraken

De gemeenten hebben nauwelijks tot geen prestatieafspraken met jeugdtheaterorganisaties en podia. Desondanks zijn er wel een aantal gemeenten die denken dat prestatieafspraken met jeugdtheaterorganisaties of podia een bijdrage kunnen leveren aan bijvoorbeeld de zichtbaarheid van jeugdtheater.

Gebrekkig zicht op mogelijke samenwerkingspartners

Volgens slechts 8 gemeenten zijn er logische samenwerkingspartners voor de jeugdtheaterorganisaties in hun gemeente. Bijvoorbeeld: theaters, podia op andere locaties, onderwijs, bibliotheek, dorpshuis, (andere) landelijke en regionale jeugdtheatervoorstellingen, amateurkunstverenigingen, culturele en kunstinstellingen.

Nauwelijks beleid op jeugdtheater

19 van de geënquêteerde gemeenten hebben geen specifiek beleid met betrekking tot jeugdtheater. Slechts 1 gemeente heeft specifiek beleid met betrekking tot jeugdtheater en 1 gemeente heeft binnen het cultuurbeleid veel aandacht voor jeugdtheater.

In 15 gemeenten zijn er middelgrote podia (met meer dan 200 stoelen). Geen van deze 15 gemeenten hanteert een verdeelsleutel over lokaal en provinciaal aanbod op het gebied van jeugdtheater.

'Rol provincie vooral op het gebied van financiën en promotie'

De ondersteunende rol van de provincie voor het jeugdtheater bestaat volgens de gemeenten met name uit het financieel ondersteunen en het promoten van jeugdtheater. 15 gemeenten geven aan dat de provincie een rol heeft in het financieel ondersteunen van jeugdtheater en 11 gemeenten geven aan dat de provincie een rol heeft in het promoten van jeugdtheater. Hiernaast geven 6 gemeenten aan dat de provincie een rol heeft bij het zorgen voor vervoer en 6 gemeenten geven aan dat de provincie (nog) een andere rol heeft, bijvoorbeeld: de verbinding met het onderwijs, zorgen dat het onderwijs meer ruimte biedt voor cultuur, het stimuleren van producten waarvan scholen laagdrempelig gebruik kunnen maken.

3.3 Podia

Vooraf landelijk vrije producenten

De meeste producties binnen de 8 ondervraagde podia betreffen voorstellingen van landelijke vrije producenten, gevolgd door producties van BIS-instellingen uit Gelderland. Bij de overgrote meerderheid van de voorstellingen gaat het om eigen programmeringen. Bij deze voorstellingen kwamen in totaal ook de meeste bezoekers.

7.134 leerlingen met speciaal vervoer

3 van de 8 podia geven aan dat 112 scholen jeugdtheatervoorstellingen met speciaal vervoer (bus) bezochten. Het ging daarbij om 7.134 leerlingen. In de meeste gevallen (95%) ging het daarbij om scholen uit de eigen gemeente.

3.4 Scholen en ouders

De respons van ouders is zeer laag gebleken. Daar waar relevant hebben we resultaten van ouders meegenomen in de resultaten van dit onderzoek

Muziek en theater meest aangeboden én hoogst gewaardeerd

De kunstvorm die op de scholen het meest werd aangeboden is muziek, gevolgd door dans en theater.

Dit zijn ook de kunstvormen waar leerlingen/kinderen de meeste interesse in hebben. De belangrijke kunstvormen voor leerlingen/kinderen zijn volgens de scholen en de ouders muziek en theater.

Ouders tevreden over theaterbezoek, scholen niet

Theaterbezoek voor jeugdigen is volgens een meerderheid van de ouders onderdeel van de opvoeding van hun kind en moet ook onderdeel zijn van het cultuuraanbod op school. Volgens meer dan de helft van de ouders komt hun kind voldoende in aanraking met jeugdtheater op school en in de vrije tijd. De scholen geven echter aan dat ze het belangrijk vinden dat kinderen in hun vrije tijd ook jeugdtheatervoorstellingen kunnen bezoeken, of zelf theater kunnen maken.

Scholen zouden leerlingen vaker en meer gestructureerd theater willen laten maken

Op ruim de helft van de scholen wordt ook zelf jeugdtheater gemaakt. Deze scholen zijn daar weliswaar redelijk tevreden over, maar zouden willen dat hun leerlingen vaker of de mogelijkheid hebben om zelf theater te maken. Bovendien geven ze aan dat het zelf theater maken vaak helaas geen structureel onderdeel is van het lesprogramma. Het is vaak hapsnap en, afhankelijk van de leerkracht, een sluitpost. Er zijn enkele scholen die er concreet mee bezig zijn door theater/drama als speerpunt te maken in het cultuurbeleidsplan, te werken met kernconcepten waarin theater regelmatig voorkomt of door een theaterdocent op school met de leerlingen te laten werken.

Ontbreken van kennis en kunde vaakst de reden voor het niet aanbieden van theater

De scholen die kinderen niet aanbieden zelf theater te maken geven hiervoor vier redenen. Vaakst genoemd wordt: de kennis en kunde ontbreekt. Gevolgd door: de tijd ontbreekt, het past niet in het lesprogramma of de kosten zijn te hoog.

Niet alle scholen bieden kinderen aan theatervoorstellingen te bezoeken

8 (van de 29) scholen bieden kinderen niet aan om voorstellingen bij te wonen. De overgrote meerderheid hiervan geeft aan dat wel te willen. Ruim de helft van de scholen biedt de leerlingen wel de mogelijkheid om jeugdtheatervoorstellingen bij te wonen in het theater of op school. Deze scholen zijn vrijwel allemaal tevreden over de voorstellingen.

Belemmeringen met vervoer, meestal vanwege de kosten

Ongeveer een derde van de scholen geeft aan dat er belemmeringen zijn ten aanzien van vervoer. Belemmeringen betreffen onder meer de beperkte beschikbaarheid van ouders om leerlingen te vervoeren. De scholen die dit aanbod niet hadden is gevraagd naar de redenen. De meestgekozen reden is: de kosten.

Scholen tevreden over aanbod, maar kritisch over mogelijkheden zelf te spelen

In het algemeen zijn de meeste scholen (ongeacht of ze het wel of niet aangeboden hebben) tevreden over het jeugdtheateraanbod in het schooljaar 2018-2019. Het meest tevreden zijn de scholen over de artiest of de theatergroep die optreedt, de locatie waar de voorstelling wordt gegeven en het tijdstip waarop de voorstelling plaatsvindt. Het minst tevreden zijn ze over de mogelijkheid voor kinderen om zelf theater te spelen en over de kosten.

Ouders enthousiast over jeugdtheater

Een grote meerderheid van de ouders geeft aan dat ze meer zouden willen weten over jeugdtheateraanbod.

Bijna alle ouders geven aan dat ze zouden willen betalen voor een jeugdtheatervoorstelling waar hun kinderen in hun vrije tijd naartoe gaan. Ook geven bijna alle ouders aan dat jeugdtheatervoorstellingen buiten de schoolomgeving toegankelijk moeten zijn.

Vervoer een aandachtspunt wat scholen betreft

De huidige faciliterende rol van de gemeente voor het jeugdtheater bestaat volgens de scholen vooral uit: promoten, zorgen voor een locatie en financieel ondersteunen. De gewenste faciliterende rol van de gemeente voor het jeugdtheater bestaat volgens de scholen vooral uit: financieel ondersteunen en zorgen voor vervoer.

H4 | Resultaten brainstormsessies

4.1 Aanpak

We hebben met (groepen van) actoren een tweetal uitgebreide brainstormsessies gehouden. De stakeholders die we hebben uitgenodigd zijn te verdelen in twee categorieën. Er ontstond een uitwisseling van inzichten en meningen die van meerwaarde was bij het formuleren van de scenario's. De volgende partijen zijn uitgenodigd:

- *Productie:* De nieuwe Oost, Introdans, Oostpool, Nederlandse Reisopera, Kwatta, Sonnevank, Het Gelders Orkest, Gnaffel, Beumer en Drost, Maanlanders, Phion, Gajes, Barst Theaterproducties, Het Theaterschip;
- *Presentatie:* Stadsschouwburg Nijmegen, De Lindenberg Nijmegen, Theater aan de Rijn Arnhem, Musis Arnhem, Agnietenhof Tiel, Amphion Doetinchem, De Gruitpoort Doetinchem, 't Mozaïek Wijchen, Theater Harderwijk, De Storm Winterswijk, Stadsschouwburg Lochem, De Fransche School Culemborg, Theater Junushoff Wageningen, Toneel Op Stelten Almelo.

In bijlage 2 zijn de uitgebreide gespreksverslagen te vinden. Hieronder de belangrijkste bevindingen.

4.2 Brainstormsessies

Na structurering en analyse blijven de volgende vijf aandachtspunten op de zeef liggen.

1. Divers, kwalitatief en lokaal aanbod van jeugdtheater staat onder druk

- Gemeentelijke theaters hebben niet altijd de financiële ruimte om gesubsidieerd jeugdtheater te boeken. Dit zou je wel gemeentelijk kunnen afdwingen (via prestatieafspraken). Schoolvoorstellingen kampen nu met de concurrentie van het vrije aanbod.
- Het is wenselijk meer te focussen op betekenis (en kwaliteit van de receptieve ervaring) dan op de kwantiteit.
- Keuze voor het lokale in plaats van landelijke vrije producenten zou goed zijn.

2. Er wordt volop samengewerkt (partijen weten elkaar uiteindelijk wel te vinden), maar de infrastructuur is nog wel wat versnipperd

Mede dankzij het feit dat Gelderland een relatief grote culturele infrastructuur kent, is er van systematische samenwerking tussen de verschillende functies van de keten lang niet altijd sprake. Zo weten instellingen niet altijd goed wie ze aan gemeentekant moeten hebben en er is aan onderwijskant 'een woud' van beslissers. Bovendien: gezelschappen zouden meer samen kunnen optrekken op inhoud. Theaters doen dit al beter.

3. Curriculum (1): meer coördinatie en borging zou goed zijn.

De gewenste coördinatie en samenhang heeft vooral betrekking op de volgende punten:

- Het zou goed zijn (voor leerlingen en gezelschappen) dat het aanbod van oostelijke gezelschappen gebundeld wordt in kunstmenu's en (CmK-)leerlijnen;

-
- Het aanbod is nu deels provinciaal en deels lokaal, maar dat onderscheid is niet altijd helder.
 - Binnen- en buitenschools aanbod zou uit elkaar moeten worden getrokken, zodat het complementair aan elkaar is.
 - Zorg dat je leeftijdscategorie 12-18 jaar niet uit het oog verliest.

Curriculum (2): daarnaast is een accentverschuiving naar receptieve kunstvorm wenselijk

Kies receptieve kunstvormen waarmee leerlingen niet vanzelfsprekend in aanraking komen, zodat leerlingen de kans krijgen om te ontdekken of ze affiniteit hebben met musiceren, dansen, toneelspelen, filmen, zingen enzovoorts. Door diversiteit hierin ontdekken de leerlingen ieder waar hun voorkeur naar uitgaat.

4. Rollen: overheid voor het wat (doelstellingen!); instellingen voor het hoe

- 'Schoenmaker, blijf bij je leest': Ambtenaar/wethouder moet niet op stoel van theaterdirecteur gaan zitten.
- Reken instellingen niet te veel af op bereik, maar koppel de doelstellingen aan beleidsterreinen zoals onderwijs en maatschappij. En wees ambassadeur!
- Zet geen hek om de provincie! Een hooggewaardeerde productie uit Enschede kan heel goed geprogrammeerd worden.

5. Makers/talent: ruimte voor experiment

- Durf als overheid te stimuleren dat vraag en aanbod op nieuwe manieren bij elkaar gebracht worden.
- Experiment moet gestimuleerd worden.
- Breng bovendien het talent in beeld.

H5 | Conclusies en scenario's

5.1 Huidige invulling

De functie jeugdtheater binnen Gelderland wordt vormgegeven door de verschillende partijen binnen de vier functies (productie, educatie, presentatie en facilitering) van de keten. Een keten is grofweg een samenwerkingsverband tussen organisaties die naast hun eigen doelstellingen één of meer gemeenschappelijk gekozen (of door de politiek opgelegde) doelstellingen nastreven. Deze ketenpartners zijn zelfstandig, maar ze zijn ook afhankelijk van elkaar waar het gaat om het bereiken van de gezamenlijke doelstellingen.

De sleutel voor de invulling van de functie jeugdtheater is in handen van de partijen die de opdracht (inclusief randvoorwaarden) verstrekken: de overheden. We hebben het dan in eerste instantie over de provincie, maar ook over de gemeenten binnen de provincie. De opdracht die zij verstrekken is (indirect) geformaliseerd in de uitvoeringsovereenkomst met partijen binnen de andere functies van de keten. Elk van deze functies bestaat weer uit verschillende 'ketenpartners'. Binnen de productiefunctie gaat het primair om makers, de theatergezelschappen; binnen de presentatiefunctie gaat het primair om de theaters en binnen de educatiefunctie gaat het primair om scholen. Voor de goede orde: deze functies lopen in elkaar over, waardoor partijen (soms) actief zijn binnen verschillende functies. In regioprofielen en proeftuinen zien we al wel volop samenwerking, al is het soms nog wat vrijblijvend.

5.2 Behoefte

De vraag vanuit het onderwijsveld, maar ook vanuit de podia, biedt voldoende kansen om jeugdtheater zichtbaarder en prominenter aanwezig te laten zijn in Gelderland en landsdeel Oost. Daarbij past een structuur van onderlinge samenwerking van makers van jeugdtheater. Deze samenwerkingsgraad kan wel een impuls gebruiken.

De structuur van BIS-organisaties is sterk in ontwikkeling. De belangrijkste aanpassing is een enorme uitbreiding van de culturele basisinfrastructuur, zowel in het aantal instellingen als in genres. Daarbij wordt een nieuw onderscheid gemaakt tussen zogenoemde 'ketenvoorzieningen' en 'topinstellingen'. De ketenvoorzieningen worden 'plekken voor talent- en genreontwikkeling en presentatie'.

De huidige BIS-partijen kunnen producties in de theaters prima aan door hun samenwerking binnen jeugdtheater op het gebied van educatie in het onderwijs. Door het wegvallen van Kwatta als BIS-instelling kan er een mogelijk kortdurend productietekort ontstaan ten opzichte van de vraag naar jeugdtheater; andere makers kunnen echter hun productie opschalen en daarmee het productietekort compenseren. Dit is niet gebonden aan de plaats waar deze organisaties gevestigd zijn. Dit is gemeente- en zelfs provincie- overstijgend.

Tegelijkertijd blijkt dat de vraag vanuit het onderwijs groter is dan de huidige productiecapaciteit van de bevroegde organisaties aankan en dat er vanuit de podia de behoefte en latente vraag is om meer jeugdtheater te programmeren, waardoor er meer spreiding van jeugdtheater gerealiseerd kan worden dan nu. Dit is van toepassing bij de podia waar een professionele jeugdtheaterorganisatie niet is gevestigd in de desbetreffende gemeente. Hier staat het aanbod onder druk.

Het ligt dan voor de hand om te concluderen dat er geen probleem is en de huidige producenten het aanbod zelf kunnen opschalen en dat daarmee de vraag voldoende wordt bediend. Niets is minder waar. Producties ontwikkelen en spelen is verre van kostendekkend. De vragende partijen, met name in het onderwijs, hebben niet de middelen om kostendekkende vergoedingen te kunnen betalen aan de producerende instellingen en daarom zijn deze instellingen aangewezen op bijdragen vanuit het rijk, de provincie en gemeenten.

Juist in de keten liggen kansen om de functie van jeugdtheater zichtbaarder te maken en meer te waarderen, niet alleen op rijks- en provinciaal niveau, maar ook op gemeentelijk niveau voor geheel landsdeel Oost. Hierbij is het met name van belang dat overheden heldere doelen formuleren, die ze vervolgens vertalen naar hun opdracht aan de instellingen.

In onze eerdere constateringën viel al op dat gemeenten nagenoeg geen beleid maken op het gebied van jeugdtheater en dat er tegelijkertijd op gemeentelijk niveau aan podia opdrachten worden gegeven om meer geld 'uit de markt' te halen. Voor podia betekent dit dat er veel vanuit het vrije producentenaanbod geprogrammeerd wordt, vanuit de ervaring dat deze producties door landelijke aandacht van media en marketingcapaciteit een groter publiek en dus inkomsten zullen genereren. Tevens ervaren podia de druk om juist de lokale makers op het gebied van jeugdtheater (veelal amateurgezelschappen gesubsidieerd door de gemeente) vanuit lokaal belang en verbondenheid te programmeren.

5.3 Aanbevelingen korte termijn

De scenario's in de volgende paragraaf (5.4) hebben betrekking op de (middel)lange termijn. Voor de korte termijn raden wij het volgende aan:

- OCW heeft aangegeven in het door ons gevoerde gesprek in december 2020 dat er voor de volgende BIS-periode mogelijk ruimte is. Uit dat gesprek is niet gebleken dat er op korte termijn financiële ruimte is voor jeugdtheater in landsdeel Oost. Echter, gezien diverse coronamaatregelen adviseren wij om dit voorjaar hierover in gesprek te gaan met OCW.
- Voor het aankomende seizoen (2021-2022) zou een gemeente een opdracht kunnen neerleggen bij een partij/partijen door ze te vragen productiecapaciteit uit te breiden ten faveure van de desbetreffende gemeente. Hier is opdrachtgever-opdrachtnemerschap aan de orde, gebaseerd op vraag uit het onderwijs, de makers en de podia.
- Op basis van inhoud en organisatie kan een productionele subsidie met randvoorwaarden gegund worden. Het uitschrijven van een tender in het culturele veld in Gelderland/Overijssel zou hiervoor een passend instrument kunnen zijn.

- De verandering in structuur/organisatie moet volgen uit het artistiek-inhoudelijke aanbod. De drie scenario's hieronder zouden uitgewerkt en uitgediept moeten worden in samenspraak en overleg met alle stakeholders in deze keten. Nadat er een keuze gemaakt is, kunnen makers/producenten, podia, gemeenten, provincie, rijk en de coördinatiepunten cultuureducatie (CCE's) ieder vanuit hun eigen expertise bijdragen in de ontwikkeling van jeugdtheater in Gelderland. Het verder ontwikkelen van dit gehele ecosysteem voor jeugdtheater vergt de moed om oude systemen los te laten en reeds bestaande ontwikkelingen actief met elkaar te verbinden.
- Gebruik dit onderzoek als vertrekpunt, niet als eindpunt.

5.4 Drie scenario's

Beleidsmatige afstemming en verankering van beleid tussen provincie en gemeenten over jeugdtheater en op gemeentelijk niveau afspraken maken met podia zijn belangrijke componenten om jeugdtheater succesvoller te maken. Daarvoor is nodig dat mogelijke rijksmiddelen ingezet kunnen worden om te kunnen inkopen bij de huidige producenten door enerzijds financiering vanuit het onderwijs en anderzijds garantie op 'uitkoop'-kosten voor de podia. Dit resulteert in een drietal scenario's die wij op hoofdlijnen weergeven. Daarbij geven wij mee dat:

Scenario 1 is een bewuste keuze om volledig vraaggestuurd te werken door de nadruk te leggen op de financiering van jeugdtheater via het onderwijs. Omdat dit in Utrecht ook gebeurt, noemen we dit 'het Utrechtse model'. Dit model vergt voorbereiding en afstemming met alle stakeholders en is voor de korte termijn (binnen een halfjaar) moeilijk te realiseren.

Scenario 2 is een keuze om makers en podia intensiever met elkaar te verbinden via een garantiefonds met betrekking tot jeugdtheater. Eerder zagen we een dergelijk model in Friesland in het kader van de Culturele Hoofdstad-activiteiten, dus we noemen dit 'het Friese model'. Dit model is op korte termijn te realiseren: de infrastructuur en de diverse stakeholders zijn reeds bezig met een coronafonds; hier zou bij aangesloten kunnen worden qua uitvoering.

Scenario 3 is een meer conventionele oplossing door middelen bij een bestaande producerende organisatie te beleggen. Hierdoor bestaat het risico dat er in de keten weinig zal veranderen en er geen structurele oplossing zal ontstaan. Wij noemen dit een suboptimale oplossing. We noemen dit 'het huidige model'.

Voor alle drie de scenario's geldt echter wel een belangrijk aandachtspunt/voorwaarde. De provincie zal in overleg met gemeenten moeten afstemmen hoe beleid op jeugdtheater geïntegreerd kan worden in lokaal beleid. Dit overleg is zoals wij begrepen hebben nu niet structureel. Tegelijkertijd is er als gevolg van de coronapandemie wel een wenkend perspectief. Immers, de provincie heeft een structuur opgezet van regio's in Gelderland waarbinnen gemeenten plannen presenteren voor de toekomst van onder andere de culturele infrastructuur.

Hierin speelt Cultuur Oost een belangrijke rol met betrekking tot het bevragen van gemeenten en het organiseren van bijeenkomsten. Deze structuur zou misschien ook toegepast kunnen worden voor het thema jeugdtheater.

5.4.1 Scenario 1: 'het Utrechtse model'

De vraag is leidend; middelen naar onderwijs

Inhoudelijke ontwikkeling/aanbod

- De school bepaalt haar vraag vanuit haar eigen visie op cultuuronderwijs en legt die voor aan de jeugdtheaterinstellingen, die op basis daarvan hun aanbod ontwikkelen/aanbieden.
- **Er is een intermediairfunctie: het cultuureducatiesteunpunt. Dit heeft contact met de school én de producent; het bepaalt echter niet de vraag, maar brengt beide partijen actief bij elkaar (netwerk).**
- Het aanbod van gesubsidieerde producenten komt tot stand in samenspraak met scholen/steunpunten. Onderwijsgestuurde thema's kunnen aan bod komen in voorstellingen.

Gezamenlijke doelstellingen

- Iedere gemeente ontwikkelt beleid ten aanzien van jeugdtheater. De provincie neemt het voortouw om dit te stimuleren en te begeleiden.
- Ieder kind in de provincie maakt kennis met een professioneel jeugdtheatergezelschap.

Publieksbereik

- Producenten organiseren programmadagen voor zowel podiumprogrammeurs als ICC'ers en koppelen deze aan elkaar. Hierdoor kan de brug geslagen worden tussen publiek in/van de school naar publiek in de vrije tijd.
- Cultuureducatiesteunpunten treden op als adviseur, niet als inkoper.
- Podia gaan langere relaties aan met gesubsidieerde jeugdtheatergezelschappen en bouwen samen aan publieksbereik.

Ketensamenwerking

- Jeugdtheaterproducenten realiseren lokale verankering door het actief erbij betrekken van lokale amateur-jeugdtheaterorganisaties.
- Cultuursteunpunten faciliteren met budget voor specifiek jeugdtheatervoorstellingen. Dit kunnen landelijke, provinciale en lokale middelen zijn.

Voordelen

- Producenten komen nauwer in contact met en kunnen inspelen op directe vragen van scholen.
- De infrastructuur van CCE's bestaat reeds en kan effectiever benut worden.
- Op gemeentelijk niveau kan 'couleur locale' worden aangebracht door gemeentelijk geborgd beleid. Matching met gemeentelijk budget is kansrijk.
- Er valt een combinatie te maken met de in ontwikkeling zijnde vervoersregelingen voor cultuurbezoek.

Nadelen/risico's

- Landelijke (BIS-)middelen voor jeugdtheater worden beschikt richting producerende organisaties.
- Provincie en gemeenten dienen overeenstemming te bereiken over specifiek geborgd jeugdtheaterbeleid.
- Jeugdtheatergezelschappen kunnen risico's nemen om meer producties te maken en hun capaciteit te vergroten.
- Cultuureducatiesteunpunten kopen niet meer zelf in.

5.4.2 Scenario 2: 'het Friese model'

Een garantiefonds voor podia en producenten

Om jeugdtheater meer zichtbaar te maken stemt de provincie met zowel het rijk als gemeenten af hoe middelen voor jeugdtheater ingezet kunnen worden. De provincie is 'aan zet'. Een matchingsregeling lijkt een geëigend instrument te zijn om rijksbudget, provinciaal budget en gemeentelijk budget samen te brengen.

Het bedrag zou ondergebracht kunnen worden in een garantie-/risicofonds voor podia en producenten. Dit kan ondergebracht worden in bijvoorbeeld een samenwerking van de professionele gesubsidieerde jeugdtheaterinstellingen en de Oostelijke VSCD-podia. Deze inhoudelijke partijen creëren de kaders en leveren een bijdrage aan onder andere de artistiek inhoudelijke kaders en de toewijzingscriteria.

Inhoudelijke ontwikkeling/aanbod

- Binnen dit scenario is er vanuit de overheden een focus op de presentatie van jeugdtheaterproducties aan een breed publiek in het onderwijs en in de vrije tijd.
- Talentontwikkeling is een belangrijke pijler.

Gezamenlijke doelstellingen

- Iedere gemeente ontwikkelt specifiek beleid en maakt prestatieafspraken met podia voor gesubsidieerde jeugdtheatervoorstellingen.
- Gemeenten gaan eigen budget inzetten om beleidsmatig gestuurd jeugdtheater voor het voetlicht te brengen.
- Gemeenten en provincie vinden elkaar en stimuleren elkaar in jeugdtheaterbeleid.

Publieksbereik

- Schoolvoorstellingen worden door theaters niet gezien als concurrentie van de vrije voorstelling.
- Jeugdtheaterinstellingen krijgen de kans om in gemeenten met podia (schouwburg/theater) publiek op te bouwen.

Ketensamenwerking

- Spreiding van jeugdtheater door het opzetten van een risicofonds voor podia.
- Inkoop door podia die samenwerken met de cultuureducatiepunten geborgd door afgestemd lokaal beleid in relatie tot provinciaal beleid. De intermediair koopt niet in.
- Podia en gesubsidieerde producenten zoeken elkaar inhoudelijk meer op, onder andere door programmeursdagen (zie vrije producentenverkoop).

Voordelen

- Expertise ten aanzien van inkoop en kennis van publiek komt bij de podia te liggen.
- Makers kunnen extra bijdragen krijgen om meer te produceren, gebaseerd op de vraag.
- De relatie onderwijs – podia wordt directer, waardoor talentontwikkeling meer kans kan krijgen op lokaal niveau.

Nadelen/risico's

- Gesubsidieerde producenten maken reizende voorstellingen; de relatie en borging met lokale podia kost tijd om publiek op te bouwen.
- Podia en gesubsidieerde producenten gaan gezamenlijk optrekken; gesubsidieerde jeugdtheatergezelschappen bevinden zich in de grote steden (025). Spreiding door Gelderland is van belang.

5.4.3 Scenario 3: 'het huidige model'

Oplossing binnen een bestaande organisatie

Dit betreft een derde scenario, waarin beschreven wordt wat de voor- en nadelen zijn als één organisatie de functie jeugdtheater in al haar aspecten zou uitvoeren. Wij beschrijven in dit scenario de voor- en nadelen en mogelijkheden. Nadrukkelijk beschrijven wij hier geen ingrediënten waaraan een opdracht aan een organisatie zou moeten voldoen, of een keuze voor welke organisatie, aangezien dit zich buiten de scope van onze opdracht bevindt.

Inhoudelijke ontwikkeling/aanbod

- Binnen dit scenario is er geen significante verandering ten opzichte van voorheen.
- Aanbod zal kwantitatief kunnen groeien.

Gezamenlijke doelstellingen

- Meerdere gemeenten die nu reeds beleid hebben gemaakt omtrent jeugdtheater of op basis van een uitvraag willen samenwerken kunnen gezamenlijk hun uitvraag vormgeven en dit afstemmen met één opdrachtnemer.

Publieksbereik

- Het publieksbereik zal afhankelijk zijn van de vraag per deelnemende gemeente in een uitvraag bij een organisatie.

Ketensamenwerking

- Een bestaande organisatie kan blijven samenwerken met het culturele veld.
- De verbinding tussen podia, onderwijs en makers moet vanuit bestaande structuren onderhouden blijven en is niet beleidsbepalend op gemeentelijk niveau.

Voordelen

- Overheden behouden één aanspreekpunt/organisatie.
- De productiecapaciteit kan bij een organisatie 'naar keuze' belegd worden.
- Bestaande organisatiestructuren van makers kunnen in stand blijven en uitbreiding van capaciteit kan relatief snel gebeuren.

Nadelen/risico's

- Gemeenten zullen moeten 'kiezen' wie zij een opdracht gunnen. Dit kan prille samenwerkingen in het culturele veld onder druk zetten.
- Versnippering blijft.
- Kans op samenwerking tussen meerdere podia is minder waarschijnlijk.
- De kans op nieuwe verbindingen met meerdere gemeenten is beperkt.
- Spreiding van jeugdtheater blijft onder druk staan.

Bijlage 1: Trends en ontwikkelingen jeugdtheater

Meer verbinding met andere domeinen

'Cultuur' wordt steeds vaker ingezet om ook andere beleidsdoelstellingen te verwezenlijken, bijvoorbeeld om de woonaantrekkelijkheid van een stad te vergroten of om buitenlandse bezoekers aan te trekken. Ook zien wij in toenemende mate een relatie met het sociaal domein, waar cultuurbeleving en -beoefening kunnen bijdragen aan sociale cohesie, veiligheid en gezondheid, bijvoorbeeld op wijkniveau.

Unieke kleinschalige events

Een trend die we, althans pre-corona, landelijk signaleren is dat er steeds meer nichefestivals ontstaan. Door de toegenomen concurrentie wordt de druk voor organisatoren om onderscheidend te programmeren opgevoerd. Een sterke profilering helpt bij het aantrekken van een specifiek publiek. Een kleinschalige, intieme opzet ademt bovendien een gemoedelijke sfeer. Een goed voorbeeld van een dergelijk evenement is Into The Great Wide Open. Zij kunnen gemakkelijk meer kaarten verkopen, maar doen dit bewust niet.

Totaalbeleving en multidisciplinair

Het verschil tussen 'hoge' en 'lage' cultuur verdwijnt. Was er vroeger sprake van een door de 'elite' bewust in stand gehouden scheiding tussen 'echte kunst' en 'vermaak', tegenwoordig vermengen de diverse kunstdisciplines zich moeiteloos. Cross-over (een mix van stijlen en disciplines) speelt een belangrijke rol in de beleving en waardering van kunst en cultuur en draagt ook bij aan de toegankelijkheid ervan.

Maatschappelijke betrokkenheid

Culturele instellingen en festivals worden meer en meer een plek waar mensen van gedachten wisselen, de maatschappij bezien, reflecteren én samen ontspannen. Culturele uitingen kunnen ook de aandacht vestigen op voor de stad belangrijke onderwerpen en ontwikkelingen. Dit vernieuwende aanbod heeft een grote aantrekkingskracht op de jongere publiekssegmenten: van jongeren/studenten tot dertigers.

Clustering cultureel-maatschappelijke voorzieningen

Een duidelijke trend is de clustering van cultureel-maatschappelijke voorzieningen in één gebouw of complex (cultuurhuizen, kunstclusters). De ambitie is dan om programmatische, ruimtelijke en organisatorische meerwaarde te bereiken door clustering van functies. En: voor minder geld meer publiek bereiken.

Toenemende concurrentie

De cultuurconsument en -toerist hebben tegenwoordig erg veel keuzemogelijkheden en zijn (bijgevolg) minder trouw: er wordt massaal geshopt tussen verschillende kunstvormen.

Dat betekent dat instellingen en organisaties een steeds grotere inspanning moeten leveren om het publiek en/of deelnemers voor de activiteiten aan zich te binden. Anders gezegd: er komt steeds meer concurrentie in de vrijetijdssector.

Subsidie is niet vanzelfsprekend

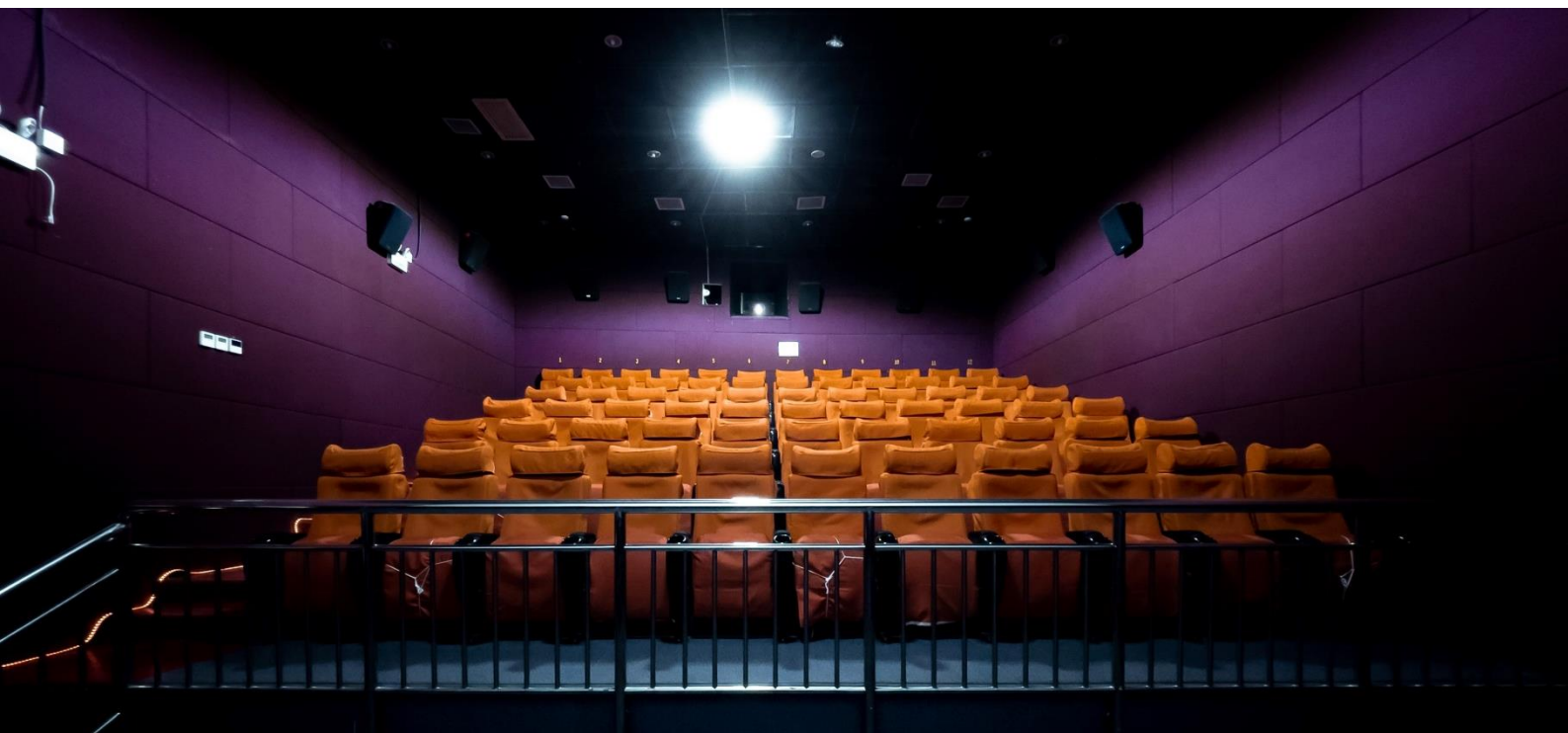
Niet alleen vanwege de veranderende economische omstandigheden, maar ook door gewijzigde politieke opvattingen over de inzet van publieke middelen voor culturele en cultureel-maatschappelijke activiteiten is subsidie geen vanzelfsprekend meer. Bovendien wordt het investeren in een gebouwelijke exploitatie door overheden als steeds bezwaarlijker ervaren. Het ondersteunen van activiteiten en evenementen is directer en concreter. Deze situatie dwingt tot een herbezinning op de rol van de overheid in het culturele en cultureel-maatschappelijke veld en vraagt tegelijkertijd om meer 'ondernemerschap' aan de kant van de instellingen.

De (nasleep van de) coronacrisis

Grote aantallen die samenkomen voor culturele uitingen zijn, zolang er geen wereldwijd vaccin beschikbaar is tegen COVID-19, voorlopig onmogelijk. Digitale programma's komen in de plaats van fysieke ontmoeting. Door de kabinetsmaatregelen ter bestrijding van de crisis staan verdienmodellen onder druk. Bovendien zullen onder invloed van een recessie de budgetten vanuit overheidslichamen in de sector onder druk komen te staan.

Verminderde belangstelling voor vrijwilligerswerk

De jongere generaties zijn in algemene zin minder geïnteresseerd in of enthousiast te maken voor vrijwilligerswerk. Door 'vergrijzing' ontstaat er een geleidelijke uitval van vrijwillige medewerkers. Tevens is er concurrentie van initiatieven die ook met vrijwilligers werken.

Bijlage 2: Verslagen brainstormsessies

Brainstormsessie 1: donderdag 3 december

Aanwezigen:

Mirjam	Radstake	directeur/programmeur	Schouwburg Lochem
Lieke	Bisseling	zakelijk directeur	Theater Sonnevank
Annemieke	Vervoort	algemeen manager	Introdans Interactie
Ilse	Peeman	zakelijk directeur	Theatergroep Kwatta
Monique	Wijnker	hoofd Educatie	Phion
Ben	Coelman	hoofd Publiciteit en Educatie	Nationale Reisopera

Inhoud

Infrastructuur/netwerk is diffuus en versnipperd, maar er wordt volop samengewerkt

- Voor 'makers/gezelschappen' is zowel binnen gemeenten als binnen theaters niet altijd duidelijk wie de contactpersoon is.
- De infrastructuur is complex: veel aanbieders en een 'woud' van beslissers aan de onderwijskant.
- We hebben een brug nodig tussen programmerende partijen en gezelschappen.
- Vervoer naar theaters wordt door scholen ervaren als een grote drempel voor theaterbezoek.
- Busvervoer van scholen naar podia moet beter worden geregeld. Is nu vaak erg versnipperd en er is weinig budget (aldus scholen).
- Samenwerken doe je als je er allebei beter van wordt. Maar meer samenwerking is niet echt mogelijk. Voorwaarde van coproductie: er moet artistieke meerwaarde zijn.
- De focus ligt al heel erg op buiten! We zijn helemaal niet zo intern bezig als vaak gedacht wordt.
- Helderheid in organisatiestructuren (bijv. cultuurpunten) is nodig: wie vertegenwoordigt wie? Ook: contactgegevens/aanspreekpunten.
- Een stevige jeugdtheaterfunctie en idem infrastructuur is voor beide domeinen – onderwijs en vrije tijd – voor geheel Gelderland van belang.

Curriculum: accentverschuiving naar receptieve kunstvorm en meer borging

- Gelderland bestaat uit meerdere cultuurpunten, die zijn gebaseerd op de (latente) behoefte van scholen al het aanbod samen te stellen in kunstmenu's. Het zou goed zijn (voor leerlingen en gezelschappen) dat het aanbod van oostelijke gezelschappen vast opgenomen wordt in kunstmenu's en (CmK-)leerlijnen (zoals Pr8 Programma Arnhem).
- Alle deelnemende scholen in het CmK-programma zouden verplicht moeten worden ervoor te zorgen dat receptief aanbod een structureel onderdeel van het curriculum wordt.
- Aansluiten bij inhoud provinciale aanvraag CmK Overijssel: landelijk gesubsidieerde gezelschappen uit de regio spelen op alle scholen in de regio.

- Nodig is een accentverschuiving binnen het onderwijs (CmK) naar appreciatie van receptieve kunstvormen. Door receptieve kunsteducatie (het kijken en luisteren naar professionele kunst) leren leerlingen met de ogen van een ander naar zichzelf en de wereld te kijken. Het valt op dat in het huidige onderwijs de nadruk ligt op actieve kunsteducatie (het zelf beoefenen van een kunstvorm, zoals schilderen, dansen of muziek maken).
- Trek binnen- en buitenschools uit elkaar.

Belang van voldoende en divers (gesubsidieerd) aanbod is groot

- 'Alle hens aan dek' om zo veel mogelijk kinderen in landsdeel Oost te bereiken.
- Theaters moeten mogelijkheid hebben om naast commercieel ook gesubsidieerd jeugdtheater te boeken met het oog op diversiteit van het aanbod. Dit is een gemeentelijke keuze.
- Bereik kinderen: belangrijk dat er voldoende (gesubsidieerde) jeugdtheatergezelschappen zijn, binnen- en buitenschools.
- Nodig is: voldoende BIS-gezelschappen van de verschillende disciplines met elk een educatiepoot om kinderen van 4-12 jaar op kwalitatieve wijze in aanraking te brengen met receptieve kunst en reflectie.
- Meer focus op betekenis (en kwaliteit van de receptieve ervaring) in plaats van op kwantiteit.
- Diversiteit: kies receptieve kunstvormen waarmee leerlingen niet vanzelfsprekend in aanraking komen, zodat ze de kans krijgen om te ontdekken of ze affiniteit hebben met musiceren, dansen, toneelspelen, filmen, zingen enzovoorts. Door diversiteit ontdekken leerlingen ieder persoonlijk waar hun voorkeur naar uitgaat.

Rollen

Theaters: denk buiten de kaders

- Introdans kan alleen de grote podia bespelen. Schoolvoorstellingen zouden door sommige theaters zoals nu niet als concurrentie van de vrije voorstelling gezien moeten worden. Kost voor theaters echter te veel geld.
- Gelderland heeft veel goed gefaciliteerde podia. Deze zouden in hun programmering voorrang kunnen geven aan 'eigen' gezelschappen uit Oost.
- Op lagere scholen spelen (in speellokaal, gymzaal) is ook belangrijk om te blijven doen: laagdrempelig en met hoge waardering.
- Misschien niet alles van de grote BIS-gezelschappen laten afhangen en kleinere hoogwaardige gezelschappen uit Gelderland beter faciliteren, zodat de kleine theaters ook bespeeld kunnen worden.
- Nodig is een gevoel van 'partnerschap' en budget van lokale theaters om kwalitatief aanbod uit Oost-Nederland te kunnen en willen programmeren. Dit gaat ook over zichtbaarheid en beeldvorming, en dat oostelijke gezelschappen als 'eigen' worden gezien.

Gezelschappen: bundel de krachten en wees zichtbaar

- Krachtenbundeling: afstemming (gezamenlijk optrekken) tussen gezelschappen, zoals ook theaters dat doen. Denk aan afstemming over inhoud, doelgroepenbenadering/focus en complementaire eigenheid van elk gezelschap.

- Programmeursdagen in Gelderland/landsdeel Oost. Afstemming doelgroepen (leeftijd) door BIS-gezelschappen.

Overheid: denk niet te veel in grenzen en stuur op impact

- Ambtenaar/wethouder moet niet op de stoel van de wethouder gaan zitten.
- Opdracht van gemeenten om lokaal te programmeren werkt vaak tegen, omdat aanbod van oostelijke (provinciale) gezelschappen niet als lokaal wordt gezien. Het hoeft elkaar niet uit te sluiten.
- Er zijn al rijdende podia: vrachtwagentrailer als theatertruck. Werkt fantastisch, maar vraagt extra geld.
- Provincie ondersteunt de gezelschappen en podia. Reken ze niet af op bereik, maar koppel ze met beleidsterreinen als onderwijs en maatschappij.
- Zichtbaarheid van oostelijke gezelschappen. Provincie en gemeenten als ambassadeur die de kwantitatieve/inclusieve doelstellingen van oostelijke gezelschappen ondersteunen. Nodig is 'attitudeverandering' of bewustwording bij overheden, podia en gezelschappen.
- Zet geen hek om de provincie!
- Faciliteer de cultuurcoach; dat kan het verschil maken!
- Scholen zouden buiten de deur voorstellingen moeten bezoeken als opdracht vanuit de overheid.

Brainstormsessie 2: vrijdag 4 december

Aanwezigen:

Michiel	Nannen	zakelijk directeur	Toneelgroep Oostpool
Eve	Hopkins	directeur	De Nieuwe Oost
Charles	Droste	directeur	Schouwburg Amphion Doetinchem
Thijs	Groenewegen	projectleider proeftuin	Lagom Collective

Inhoud

Voor partijen staat voorop dat de rapportage een oproep moet zijn om de ontwikkelingen van nu aan te grijpen om toe te werken naar een ideale situatie over 5 of 10 jaar. Daarbij wil men niet terugvallen in het vertrouwde.

Infrastructuur: zorg voor goede verbinding van vraag en aanbod tussen diverse partijen

- Aanbod zou meer vraaggericht moeten zijn.
- Denk aan een goede verbinding met aanbod in de regio ten opzichte van de steden.
- Zorg ervoor dat de samenwerking tussen de verschillende partners verder gestroomlijnd wordt.
- Stem vraag en aanbod van theaters en scholen op een flexibele manier op elkaar af.
- Theaters en producenten zouden de samenwerking in het ontwikkelen van nieuwe formats moeten afstemmen op de veranderende samenleving (qua diversiteit, wijze van interactie et cetera).

- Denk goed na hoe je vraag en aanbod kunt laten resoneren. *Cocreatie? Community's?*
- Van belang is om het artistieke team van instellingen meer in contact brengen met de jeugd in Oost-Nederland en elkaar te inspireren tot nieuwe samenwerkingsvormen.
- Faciliteer structureel overleg over jeugd- en jongerentheater tussen artistieke leiding theaters en artistieke leiding producenten.
- Durf te kijken naar bij elkaar brengen van vraag en aanbod op nieuwe manieren.
- De proeftuin jeugdtheater en -dans (zie paragraaf 2.1.7) geeft reeds een belangrijke impuls aan bovenstaande punten, dus dat verdient ook continuering.

Ruimte voor makers; wat is nodig?

- Geef prioriteit aan het scouten van nieuwe makers.
- Organiseer een voorportaal van instellingen, waarin nieuwe makers in Oost-Nederland de kans krijgen zich te bewijzen/ontwikkelen.
- Zorg ervoor ervaring en kennis op te doen, en dat deelbaar te maken.
- Breng in kaart wat er lokaal en binnen het landsdeel gebeurt qua makers.
- Zorg voor een beter inzicht in welke makers in Oost-Nederland zich op jeugd- en jongerentheater richten.
- Ontsluit de BIS-gezelschappen in dorpen en steden voor de makers.

Erbij betrekken van de doelgroep, in het hele landsdeel

- Creëer een denkwereld buiten het curriculum van scholen.
- Laat de jeugd meedenken over het aanbod.
- Het aanbod moet dicht op leefwereld van de doelgroep zitten.
- Ga in dialoog om de vraag op te halen. Vanuit artistiek aanbod die dialoog aangaan; dus speel daarop in.
- Vergeet 12+ niet.
- Zorg dat het hele landsdeel wordt ontsloten en denk dus niet te veel in grenzen.
- Benut kennis van presenterende instelling over de doelgroep.

Rollen

Theaters: anders programmeren

- Publiek en performers minder afgescheiden.
- Wat gebeurt er nog meer in theaters behalve het tonen van voorstellingen?
- Hele proces van artistiek idee tot aan tournee in samenwerking met de theaters: nodig zijn de sparringpartners aan de theaterkant.
- Andere manier van 'open' zijn.
- Stop de vertrissing;

Gezelschappen: experimenteer!

- Durf af te wijken van bestaande formats.
- Ontdek nieuwe werkwijzen, nieuwe vormen.
- Experiment in presentatievormen (ook vanwege corona).
- Nieuwe manieren van produceren onderzoeken en uitrollen.

-
- Vanuit BIS-instellingen *artist in residences* organiseren in theaters/plekken in de regio.
 - Financieel evenwichtige afspraken kunnen maken, zodat financiële last niet te eenzijdig bij producenten komt te liggen.

Overheid: Vernieuwing keten/netwerk

- Betrek podia in de overige elementen van de keten, breek de muren ertussen af.
- Geen onenightstands meer, maar duurzame relaties.
- Meerstemmigheid. Andere verhalen. Productiesysteem uit elkaar halen, die zijn vastgeroest.
- Systemen moeten bediscussieerd worden. Doen we al 100 jaar, dus dan kom je er niet tussen. Dit zit vernieuwing in de weg. CmK zit ook aantal dingen in de weg. Kijk naar de hele keten!

Bijlage 3: Enquêteresultaten

Aanpak

In de periode november 2020 tot januari 2021 hebben we als inventarisatie een enquête uitgezet voor een viertal doelgroepen die via het Rijksprogramma Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) actief in aanraking komen met jeugdtheater in Gelderland. In samenspraak met medewerkers van de provinciale organisatie Cultuur Oost zijn vragen geformuleerd voor scholen voor primair onderwijs en voor ouders/verzorgers van kinderen die op de bevraagde scholen in Gelderland onderwijs genieten. Het bevragen van deze scholen en daarmee ook de ouders/verzorgers is tot stand gekomen met bemiddeling van de steunpunten cultuureducatie die de provincie Gelderland rijk is.

Het enquêteren van scholen en ouders heeft na de start van het onderzoek vertraging opgelopen. De reacties bleven flink achter bij de verwachtingen en daarom hebben we ervoor gekozen om de reactietermijn te verlengen om zodoende meer respondenten te vergaren. Dit is wat betreft de scholen redelijk gelukt. De respons van de ouders is echter zeer beperkt. Mogelijk heeft COVID-19 hierin een rol gespeeld. In totaal hebben 29 scholen en 21 ouders de vragenlijst ingevuld.

Daarnaast hebben we vragenlijsten gestuurd naar gemeenten in Gelderland en de gemeenten Enschede en Hengelo. Ook hebben we in Gelderland een beknopte enquête uitgezet onder de lokale podia. In totaal hebben 22 gemeenten de vragenlijst ingevuld: 21 Gelderse gemeenten en de gemeente Enschede. Vanuit de podia ontvingen we 8 reacties.

Goed om te benadrukken is dat de geënquêteerden niet iedere vraag hebben beantwoord. Soms bleef een vraag onbeantwoord. Daarnaast werd er soms 'weet ik niet' aangekruist. Dat is de reden dat er soms bijvoorbeeld '4 van de 19 gemeenten' te lezen is, en soms '11 van de 22 gemeenten'.

De hieronder weergegeven resultaten hebben betrekking op de respondenten. Om het onderscheid tussen de vier doelgroepen helder te houden gebruiken we hieronder de termen 'gemeenten', 'podia', 'scholen' en 'ouders'. Eigenlijk moet in plaats van deze termen de term 'respondenten' worden gelezen. Gezien de beperkte respons moeten we zeer voorzichtig zijn bij de extrapolatie van de gegevens naar de gehele populaties. De resultaten kunnen beschouwd worden als een indicatie van de behoefte aan jeugdtheater in Gelderland.

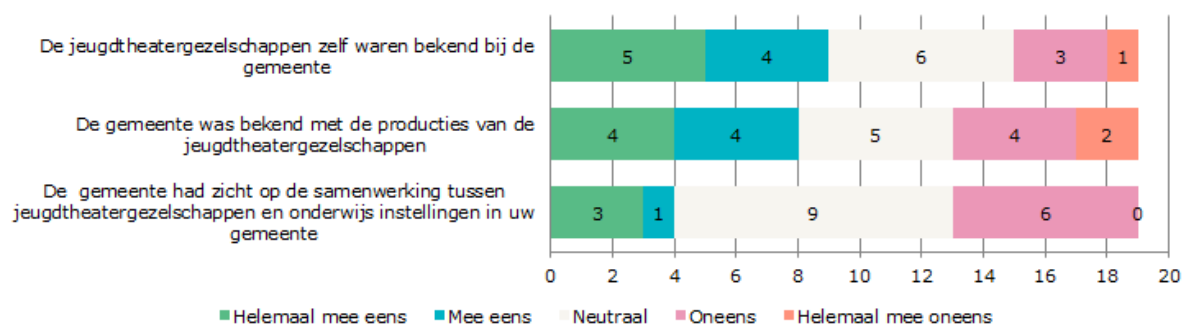
Enquête gemeenten en podiumvoorzieningen

Algemeen

- In 9 van de 21 gemeenten zijn professionele organisaties voor jeugdtheater actief die binnen de gemeente theaterlessen verzorgen.
- In 11 van de 21 gemeenten zijn professionele organisaties voor jeugdtheater actief die binnen de gemeente voorstellingen geven.

Bekendheid jeugdtheater bij gemeente

De gemeenten is een 3-tal stellingen voorgelegd over de bekendheid en de zichtbaarheid van jeugdtheatergezelschappen bij de gemeente. De resultaten staan in onderstaande figuur. Uit deze figuur blijkt dat de bekendheid beperkt is. Iets minder dan de helft van de gemeenten is bekend met de jeugdtheatervoorstellingen zelf en met de producties van de jeugdtheatervoorstellingen. En slechts 4 van de 19 gemeenten hebben zicht op de samenwerking tussen jeugdtheatergezelschappen en onderwijsinstellingen.

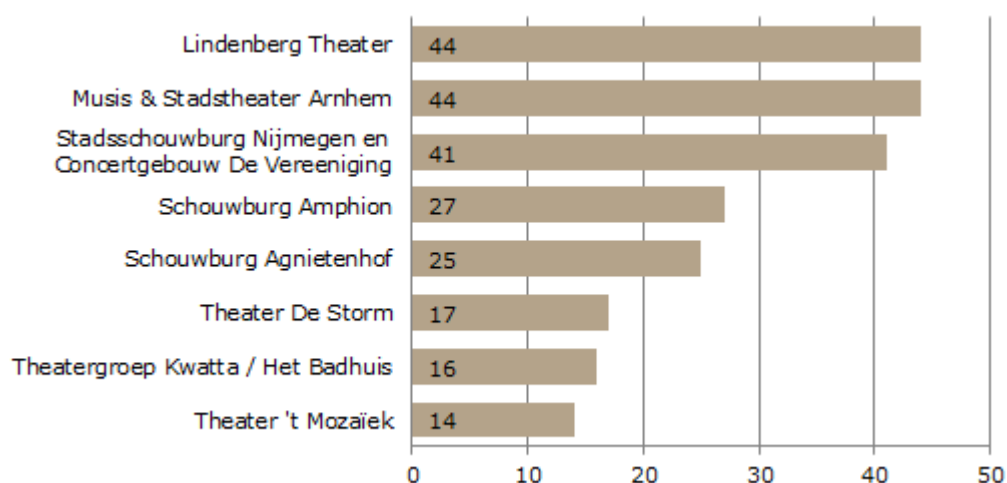
Figuur Bekendheid Jeugdtheater bij gemeente

Prestatieafspraken om zichtbaarheid te vergroten

De gemeenten die de enquête hebben ingevuld hebben nauwelijks prestatieafspraken met jeugdtheaterorganisaties en podia om jeugdtheater meer zichtbaarheid te geven. 1 gemeente geeft aan in 2018-2019 een prestatieafpraak met een jeugdtheaterorganisatie te hebben gemaakt en 1 gemeente heeft prestatieafspraken gemaakt met podia in de gemeente, waarin afspraken zijn gemaakt om jeugdtheater meer zichtbaarheid te geven op deze podia. Voor de toekomst geven 2 van de 22 gemeenten aan dat er plannen zijn voor prestatieafspraken met jeugdtheaterorganisaties of podia om de zichtbaarheid van jeugdtheater te vergroten. Hoewel slechts enkele gemeenten prestatieafspraken hebben of plannen daarvoor hebben, geven 9 gemeenten aan dat ze denken dat prestatieafspraken met jeugdtheaterorganisaties of podia een bijdrage kunnen leveren aan de zichtbaarheid van jeugdtheater. 7 gemeenten weten het niet en 3 gemeenten denken dat prestatieafspraken geen grote bijdrage kunnen leveren.

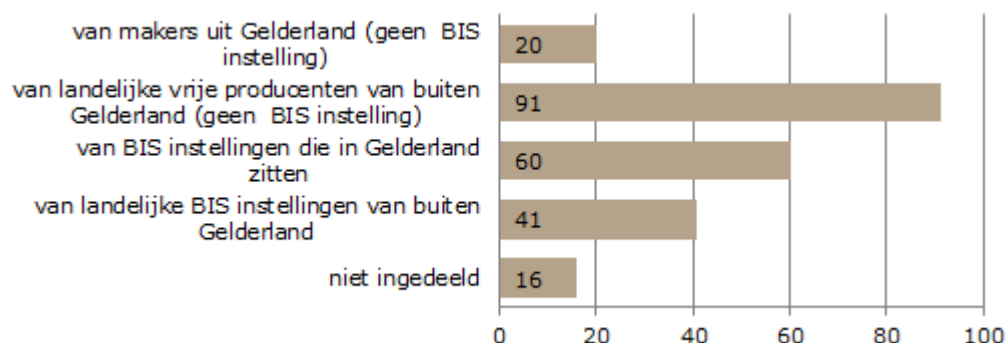
Aantallen jeugdtheatervoorstellingen en bezoekers

De 8 podia die de vragenlijst hebben ingevuld is gevraagd hoeveel jeugdtheatervoorstellingen er (voor kinderen in de leeftijd van 4-12 jaar) waren in het seizoen 2018-2019 in hun theater. De totalen zijn per podia te zien in onderstaande figuur.

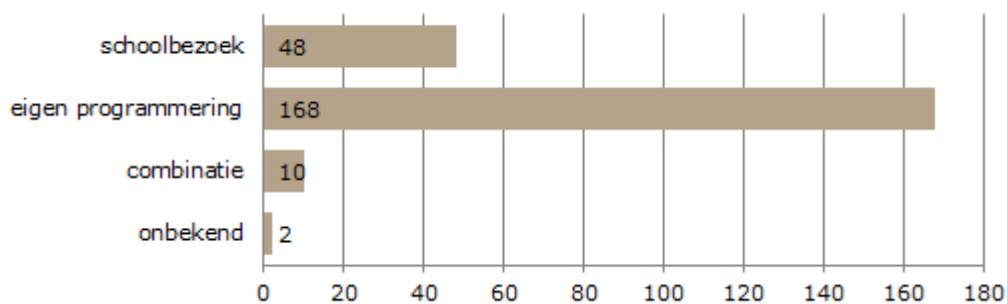
Figuur Aantal jeugdtheatervoorstellingen per theater

De 8 podia hebben de voorstellingen uitgesplitst naar voorstellingen van makers uit Gelderland en makers van buiten Gelderland én naar wel of geen BIS instellingen. De totalen staan in onderstaande figuur. De meeste producties zijn voorstellingen van landelijke vrije producenten, gevolgd door producties van BIS-instellingen uit Gelderland.

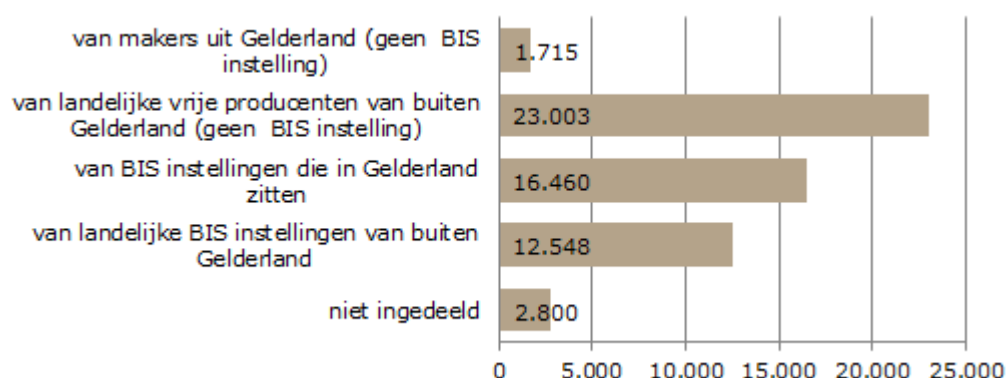
Figuur Jeugdtheatervoorstellingen naar wel/geen BIS en wel/niet uit Gelderland

De 8 podia hebben de voorstellingen uitgesplitst naar schoolbezoek en vrije programmering. De totalen zijn te zien in onderstaande figuur. De overgrote meerderheid van de voorstellingen betrof eigen programmeringen.

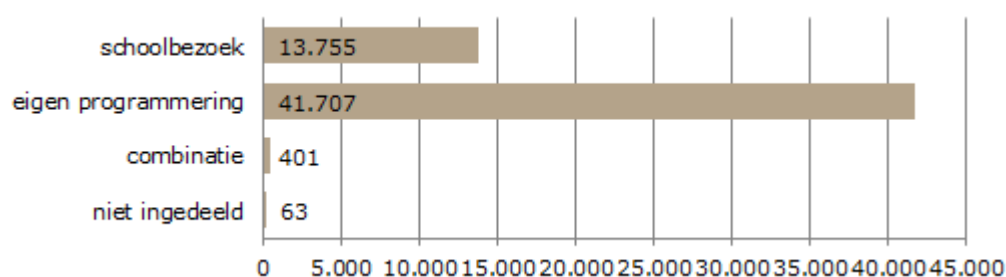
Figuur Jeugdtheatervoorstellingen naar schoolbezoek en eigen programmering

Het totale aantal bezoekers van jeugdtheatervoorstellingen in het seizoen 2018-2019 loopt uiteen van ruim 1.000 tot meer dan 10.000 bezoekers per theater. De podia hebben het totale aantal bezoekers uitgesplitst naar voorstellingen van makers uit Gelderland en makers van buiten Gelderland én naar wel of geen BIS-instellingen. De totalen staan in onderstaande figuur.

Figuur Bezoekers jeugdtheatervoorstellingen naar wel/ geen BIS en wel/niet uit Gelderland

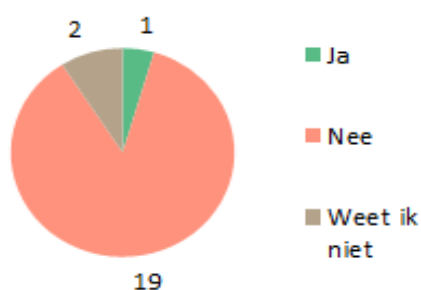
De podia hebben het totale aantal bezoekers van de jeugdtheatervoorstellingen uitgesplitst naar schoolbezoek en vrije programmering. De totalen zijn te zien in onderstaande figuur.

Figuur Bezoekersaantallen jeugdtheatervoorstellingen naar schoolbezoek en eigen programmering

Ondersteuning

Logische samenwerkingspartners jeugdtheaterorganisaties

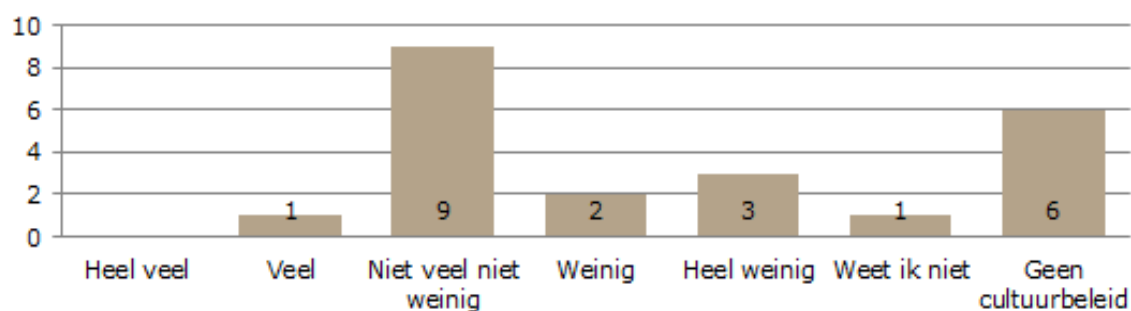
8 van de 21 gemeenten geven aan dat er logische samenwerkingspartners zijn voor de jeugdtheaterorganisaties in hun gemeente. 7 gemeenten beantwoorden deze vraag negatief en 6 gemeenten geven aan het niet te weten.

Figuur logische samenwerkingspartners voor jeugdtheaterorganisaties volgens gemeenten

6 gemeenten geven voorbeelden van logische samenwerkingspartners voor jeugdtheaterorganisaties. Daarbij noemen ze theaters, podia op andere locaties, onderwijs, bibliotheek, dorps huis, (andere) landelijke en regionale jeugdtheatervoorstellingen, amateurkunstverenigingen, culturele en kunstinstellingen.

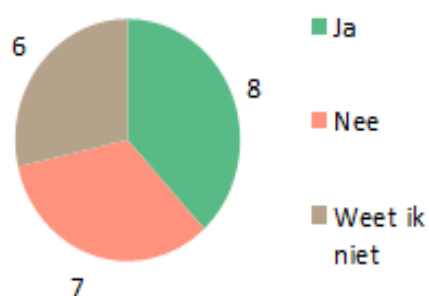
Beleid jeugdtheater

19 van de 22 van de gemeenten hebben geen specifiek beleid met betrekking tot jeugdtheater, 1 gemeente wel en 2 gemeenten weten het niet.

Figuur Specifiek beleid gemeente ten aanzien van jeugdtheater

6 van de 22 gemeenten hebben geen cultuurbeleid. Van de overige 16 gemeenten heeft 1 gemeente binnen het cultuurbeleid veel aandacht voor jeugdtheater.

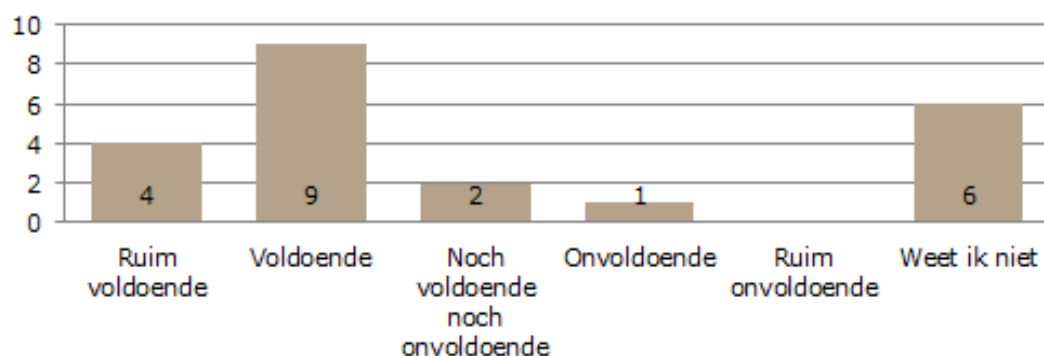
Figuur Cultuurbeleid gemeente en aandacht jeugdtheater binnen cultuurbeleid

Ruimte en speelmogelijkheden jeugdtheater

De gemeenten is gevraagd of er binnen hun gemeenten voldoende speelmogelijkheden zijn voor jeugdtheaterorganisaties. In ruim de helft van de gemeenten, 13 van de 22, is dat het geval, in 1 gemeente niet en 6 gemeenten weten het niet

In 15 van de 22 gemeenten zijn er middelgrote podia (met meer dan 200 stoelen).

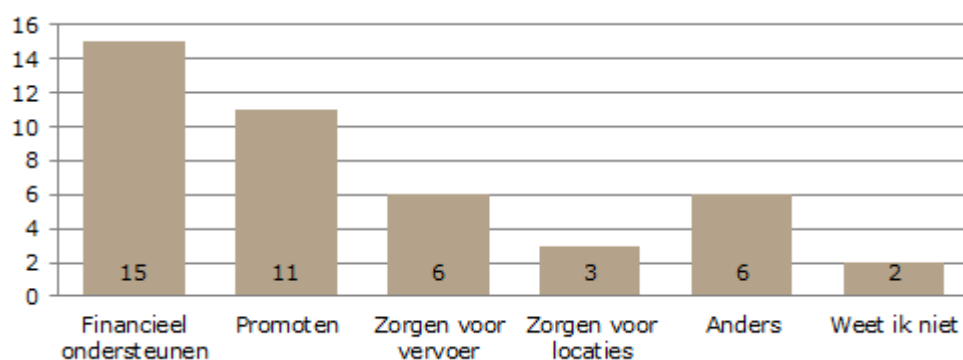
Geen van deze 15 gemeenten geeft aan een verdeelsleutel over lokaal en provinciaal aanbod op het gebied van jeugdtheater te hanteren. Wel geeft een gemeente aan dat voorstellingen in het basisonderwijs zo lokaal mogelijk geprogrammeerd worden.

Figuur Voldoende speelmogelijkheden jeugdtheaterorganisaties in gemeenten

Ondersteunende rol provincie

De ondersteunende rol van de provincie voor het jeugdtheater bestaat volgens de gemeenten met name uit het financieel ondersteunen en uit het promoten van jeugdtheater, 15 van de 22 gemeenten geven aan dat de provincie een rol heeft in het financieel ondersteunen van jeugdtheater en 11 van de 22 gemeenten geven aan dat de provincie een rol heeft in het promoten van jeugdtheater. Verder geven 6 gemeenten aan dat de provincie een rol heeft bij het zorgen voor vervoer en 3 gemeenten dat de provincie een rol heeft bij zorgen voor een locatie. 2 gemeenten weten niet welke rol de provincie heeft en 6 gemeenten geven aan dat de provincie (nog) een andere rol heeft in de ondersteuning van het jeugdtheater.

Figuur Ondersteunende rol provincie

Gemeenten die aangeven dat de provincie (nog) een andere rol heeft bij het jeugdtheater noemen onder andere de verbinding met het onderwijs, zorgen dat het onderwijs meer ruimte biedt voor cultuur en het stimuleren van producten waarvan scholen laagdrempelig gebruik kunnen maken.

Op de vraag wat gemeenten missen in de ondersteunende rol van de provincie antwoorden gemeenten dat ze geen zicht hebben op de rol van de provincie, dat ze daar graag meer zicht op zouden willen hebben, dat ze meer informatie willen en een duidelijke visie van de provincie.

Speciaal vervoer

De podia is gevraagd hoeveel scholen hun theater bezochten met speciaal vervoer (bus). 3 van de 8 podia geven aan dat 112 scholen jeugdtheatervoorstellingen met speciaal vervoer (bus) bezochten; het ging daarbij om 7.134 leerlingen. In de meeste gevallen (95%) ging het daarbij om scholen uit de eigen gemeente.

Enquête scholen en ouders

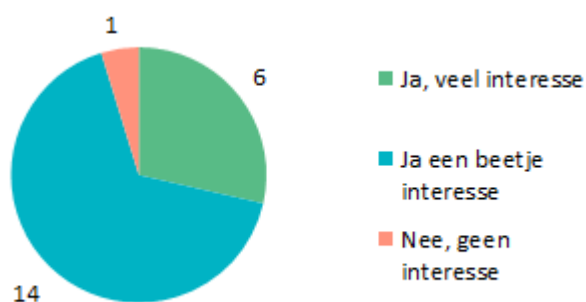
De respons van ouders is zeer laag gebleken. Daar waar relevant hebben we resultaten van ouders meegenomen in de resultaten van dit onderzoek

Leren:

Interesse leerlingen en kinderen

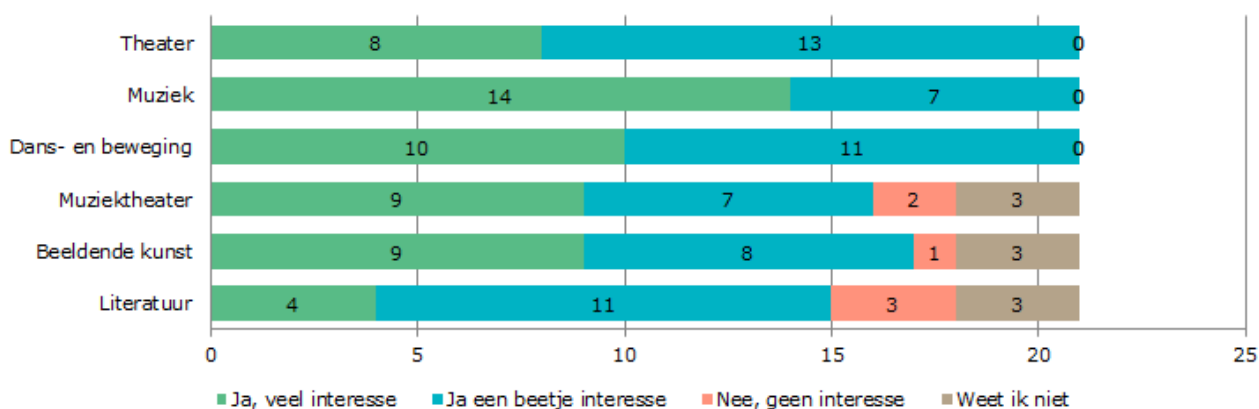
Scholen geven aan dat hun leerlingen een beetje tot veel interesse hebben in kunst. Van de 21 scholen geven 6 scholen aan dat hun leerlingen veel interesse hebben, 14 scholen dat hun leerlingen een beetje interesse hebben en 1 school dat de leerlingen geen interesse hebben in kunst.

De mate van interesse van leerlingen in kunst volgens de scholen komt redelijk overeen met de mate van interesse van kinderen in kunst volgens hun ouders.

Figuur Interesse leerlingen in kunst in het algemeen

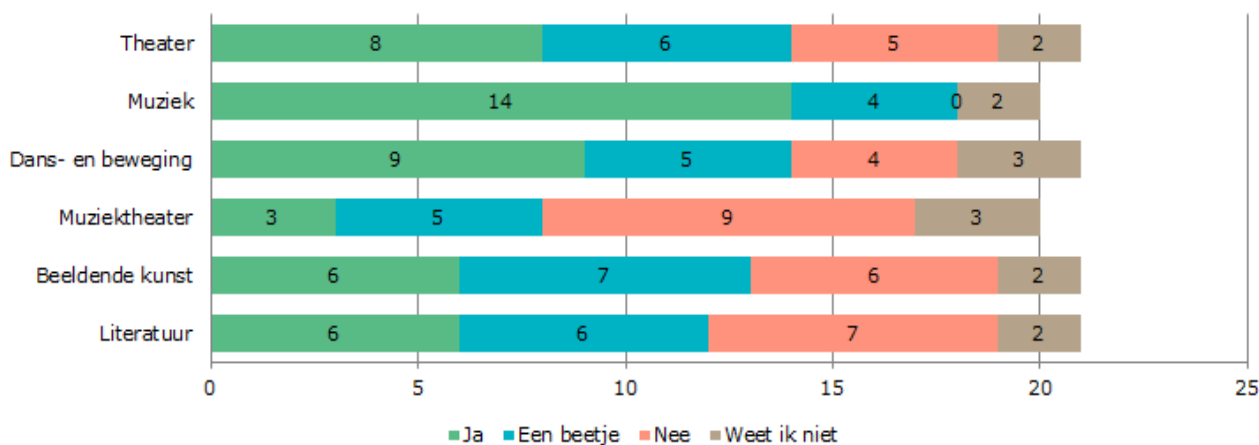
Uitgesplitst naar kunstvorm gaat de meeste interesse van de leerlingen volgens de scholen uit naar muziek, gevolgd door dans en beweging en theater. Dit zijn ook volgens de ouders de kunstvormen waar de kinderen het meeste interesse in hebben (N=17).

Figuur Interesse leerlingen in kunstvormen volgens de scholen

Aanbod kunstvormen

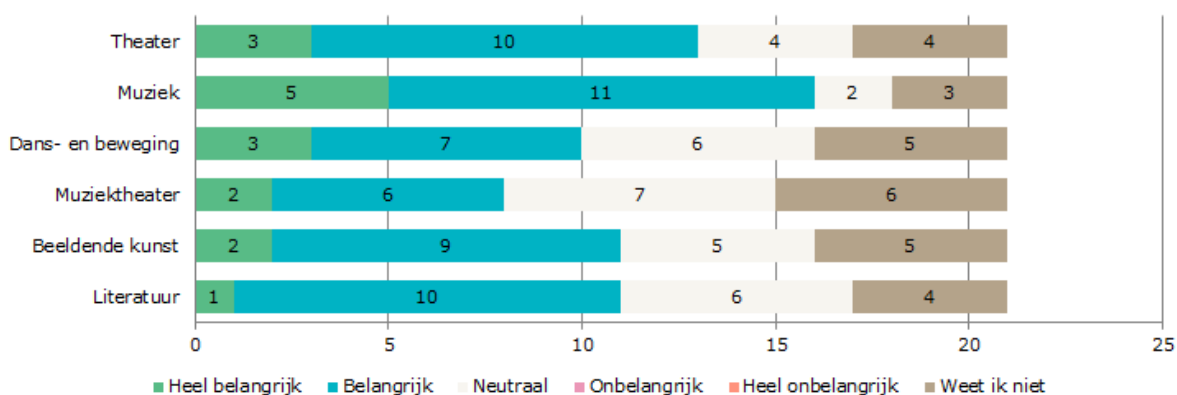
De kunstvorm die op de scholen het meest wordt aangeboden is muziek. 14 scholen bieden muziek aan, gevolgd door dans en beweging (9) en theater (8). De interesse van de leerlingen komt redelijk overeen met het aanbod, in die zin dat kunstvormen waarin leerlingen veel interesse hebben, ook vaker worden aangeboden. De scholen bevorderen de interesse van de leerlingen in kunst door kunstvormen aan te bieden en door leerlingen kunstvormen te laten ervaren.

Figuur Aanbod kunstvormen op school

Belangrijke kunstvormen voor leerlingen volgens de school

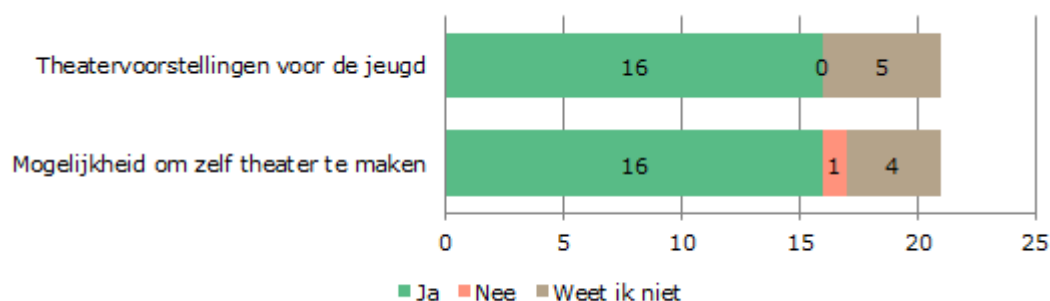
Muziek (16) en theater (13) zijn volgens de scholen het meest belangrijk voor de leerlingen, en muziektheater (8) het minst belangrijk (N=21). Ook de ouders vinden muziek (14) gevolgd door theater (12) het meest belangrijk (N=16).

Figuur Kunstvormen belangrijk volgens school

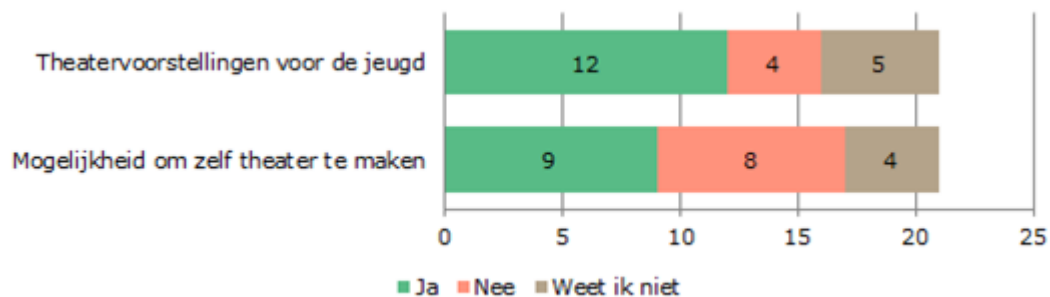
Theaterbezoek in de vrije tijd volgens scholen

Scholen geven aan dat ze het belangrijk vinden dat kinderen in hun vrije tijd ook jeugdtheatervoorstellingen kunnen bezoeken of zelf theater kunnen maken.

Figuur Belangrijk dat er in de gemeente jeugdtheateraanbod is waar de leerlingen in hun vrije tijd naar toe kunnen gaan/gebruik van kunnen maken (volgens scholen)

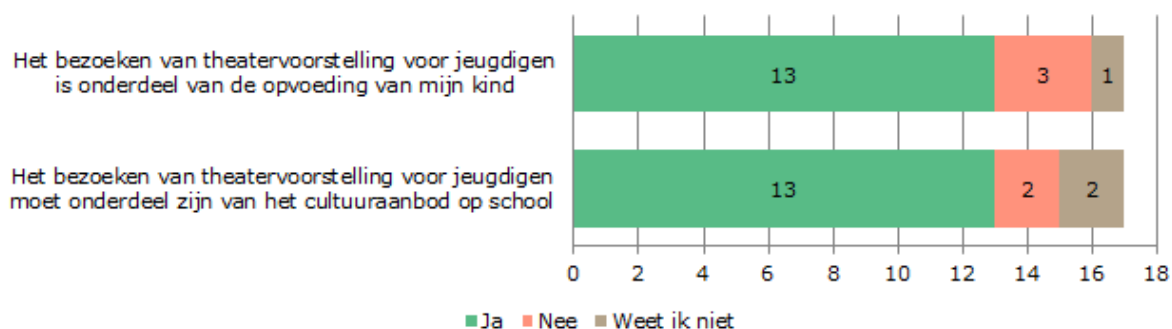
Ongeveer de helft van de scholen (12 van de 21) geeft aan dat er in de gemeente de voldoende mogelijkheid is voor leerlingen om theatervoorstellingen bij te wonen in hun vrije tijd. Iets minder scholen (9 van de 21) geven aan dat er voor de leerlingen voldoende mogelijkheid is om zelf theater te maken in hun vrije tijd.

Figuur In de gemeente voldoende jeugdtheateraanbod waar de leerlingen in hun vrije tijd naartoe kunnen gaan/gebruik van kunnen maken (volgens scholen)

Theaterbezoek onderdeel opvoeding

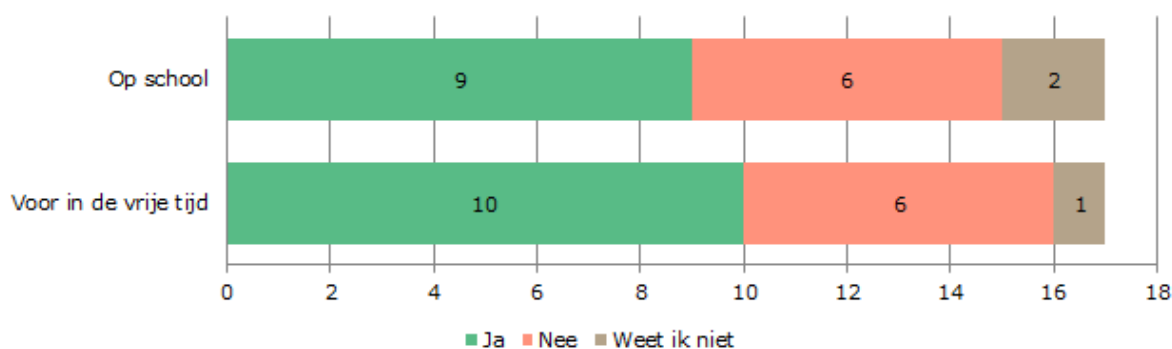
Volgens een meerderheid van de ouders (13 van de 17) is theaterbezoek voor jeugdigen onderdeel van de opvoeding van hun kind en moet theaterbezoek onderdeel zijn van het cultuuraanbod op school.

Figuur Bezoek theatervoorstellingen onderdeel opvoeding

In aanraking komen met jeugdtheater

Volgens iets meer dan de helft van de ouders komt hun kind voldoende in aanraking met jeugdtheater op school (9 van de 17) en in de vrije tijd (16 van de 17).

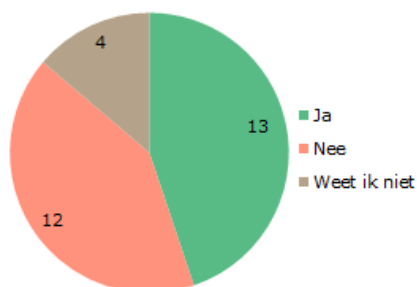

Figuur Voldoende in aanraking komen met jeugdtheater

Zelf theater maken

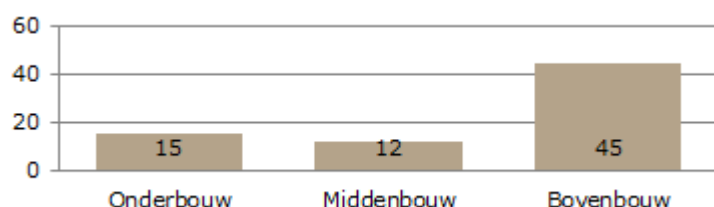
Theater maken op school

Op iets minder de helft van de scholen (13 van de 29) wordt zelf jeugdtheater gemaakt.

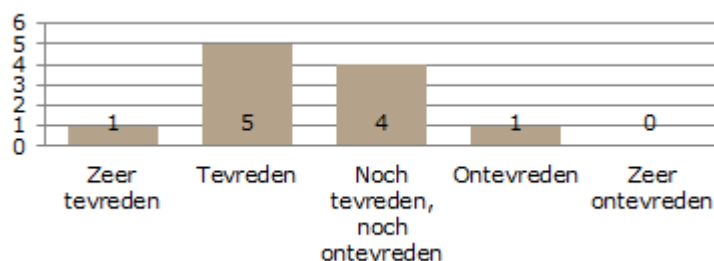
Figuur Aanbod theater maken op school

De scholen die op school tijd besteden aan het zelf maken van theater besteden daaraan op jaarbasis in de bovenbouw gemiddeld 45 uur, in de onderbouw gemiddeld 15 uur en in de middenbouw gemiddeld 12 uur aan (N=7-8). Het zelf theater maken bestaat onder andere uit dramalessen en de musical in groep 8.

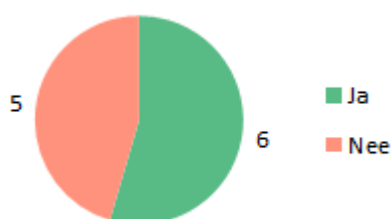
Figuur Gemiddeld aantal uren per jaar zelf theater maken

6 scholen waar leerlingen de mogelijkheid hebben om zelf theater te maken zijn tevreden over de mogelijkheden voor de leerlingen om zelf theater te maken en 1 school is daar ontevreden over (N=11).

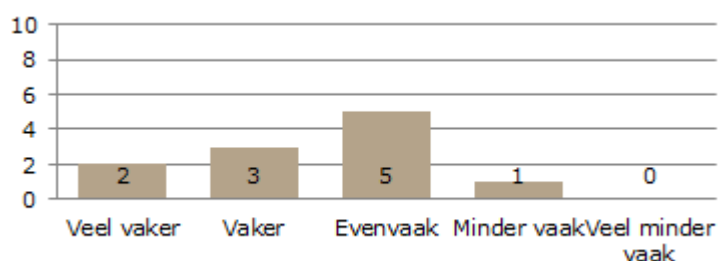
Figuur Tevredenheid school over mogelijkheid zelf theater maken

Iets meer dan de helft van de scholen waar leerlingen de mogelijkheid hebben om zelf theater te maken, geven aan dat ze de mogelijkheid voor de leerlingen om zelf theater te maken, hebben opgenomen in hun cultuuraanbod.

Figuur Aanbod zelf theater maken opgenomen in cultuuraanbod van de school

De scholen die de leerlingen de mogelijkheid bieden om zelf theater te kunnen maken willen dat hun leerlingen vaker (5) of even vaak (5) de mogelijkheid hebben om zelf theater te maken. 1 school wil dit minder vaak dan in het schooljaar 2018-2019.

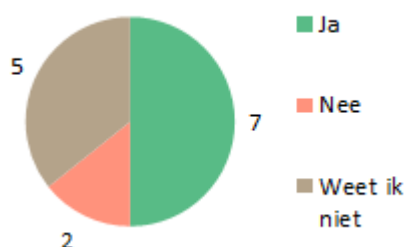

Figuur Vaker of minder vaak zelf theater maken

Scholen geven aan dat het zelf theater maken vaak (helaas) geen structureel onderdeel is van het lesprogramma. Er zijn enkele scholen die er concreet mee bezig zijn, door theater/drama als speerpunt te maken in het cultuurbeleidsplan, te werken met kernconcepten waarin theater regelmatig voorkomt of door een theaterdocent op school met de leerlingen te laten werken.

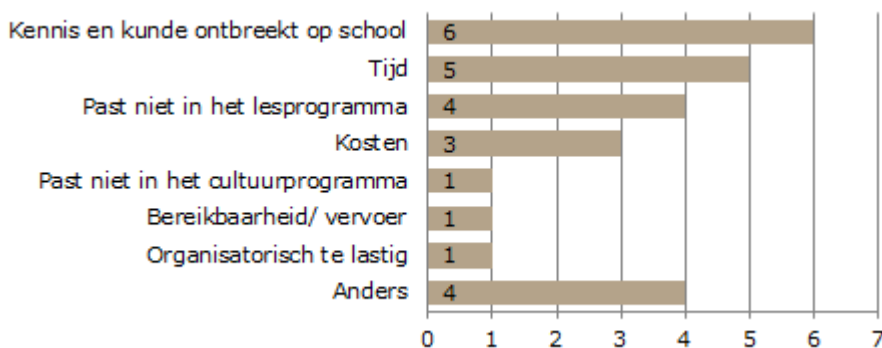
Geen aanbod zelf theater maken op school

De helft van de scholen (7) die niet hebben aangegeven dat ze hun leerlingen de mogelijkheid bieden om zelf theater te maken zou dit wel willen kunnen aanbieden.

Figuur Indien niet aangeboden, het willen kunnen aanbieden van zelf theater maken op school

Redenen waarom scholen de leerlingen niet de mogelijkheid bieden om zelf theater te maken zijn te zien onderstaande figuur. De meestgekozen redenen zijn: de kennis en kunde ervoor ontbreekt op school (6), de tijd (5), het past niet in het lesprogramma (4) en de kosten (3).

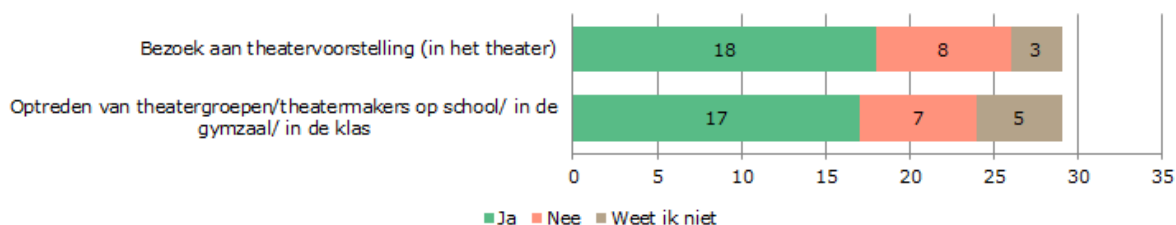

Figuur Redenen niet aanbieden zelf theater maken op school

Voorstellingen

Bijwonen voorstellingen via school

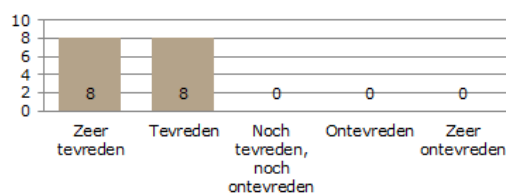
Ruim de helft van de scholen biedt de leerlingen de mogelijkheid om jeugdtheatervoorstellingen bij te wonen in het theater (18) of op school (17 van de 29).

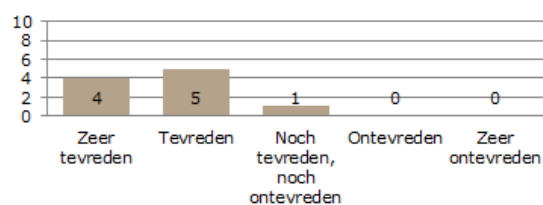
Figuur Aanbod bijwonen theatervoorstellingen met school

Vrijwel alle scholen die de leerlingen aanbieden om jeugdtheatervoorstellingen bij te wonen zijn tevreden over de voorstellingen.

Bezoek voorstelling in het theater

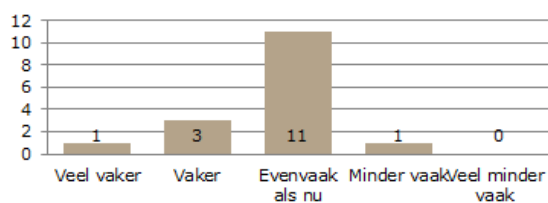
Bijwonen voorstelling op school

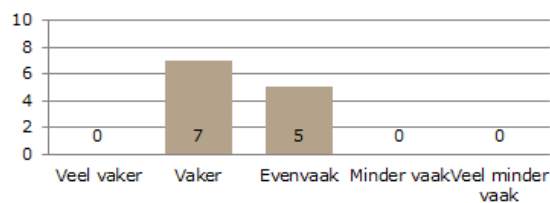
Figuur Tevredenheid scholen over bijgewoonde jeugdtheatervoorstellingen

Vrijwel alle scholen die de leerlingen aanbieden om jeugdtheatervoorstellingen bij te wonen geven aan dat ze dit even vaak zouden willen doen als of vaker dan in het seizoen 2018-2019 het geval was.

Bezoek voorstelling in het theater

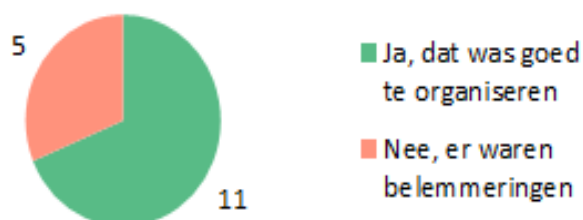

Bijwonen voorstelling op school

Figuur Wensen van scholen ten aanzien van frequentie bijwonen jeugdtheatervoorstellingen

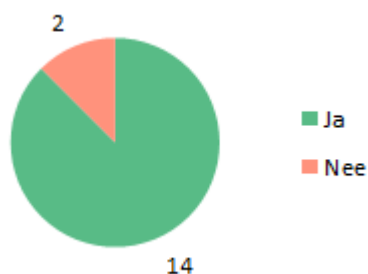
Het vervoer van leerlingen van en naar het theater was volgens een ruime meerderheid (11 van de 16) van de scholen goed te organiseren. 5 scholen geven aan dat er belemmeringen zijn. Belemmeringen betreffen onder meer de beperkte beschikbaarheid van ouders om leerlingen te vervoeren.

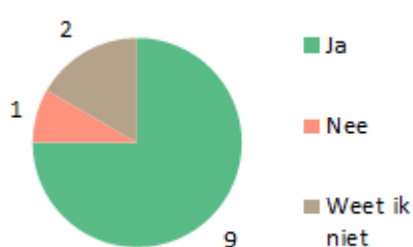
Figuur Organisatie vervoer naar theater door scholen

Bij de meeste scholen die hun leerlingen aanboden jeugdtheatervoorstellingen bij te wonen, was dit aanbod opgenomen in het cultuuraanbod van de school.

Bezoek voorstelling in het theater

Bijwonen voorstelling op school

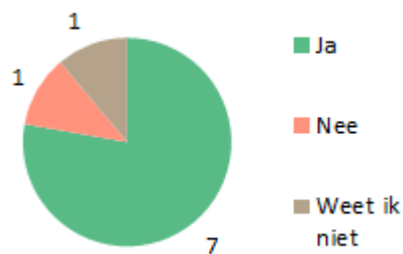

Figuur Bijwonen jeugdtheatervoorstellingen opgenomen in cultuuraanbod school

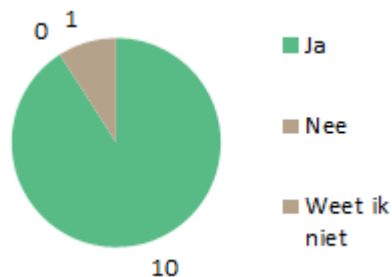
Niet aanbieden bijwonen jeugdtheatervoorstellingen via school

De overgrote meerderheid van de scholen die hun leerlingen niet aanbieden om theatervoorstellingen te bezoeken geeft aan dat wel te willen.

Bezoek voorstelling in het theater

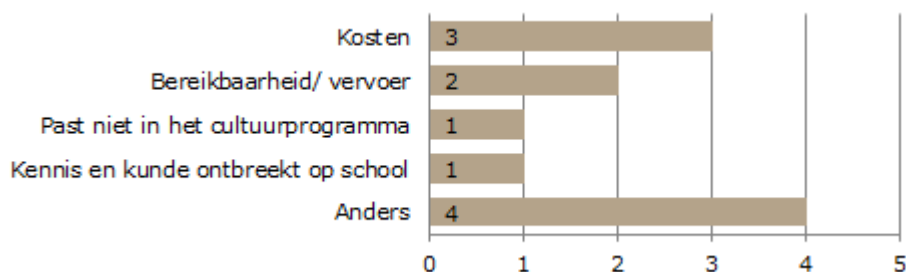

Bijwonen voorstelling op school

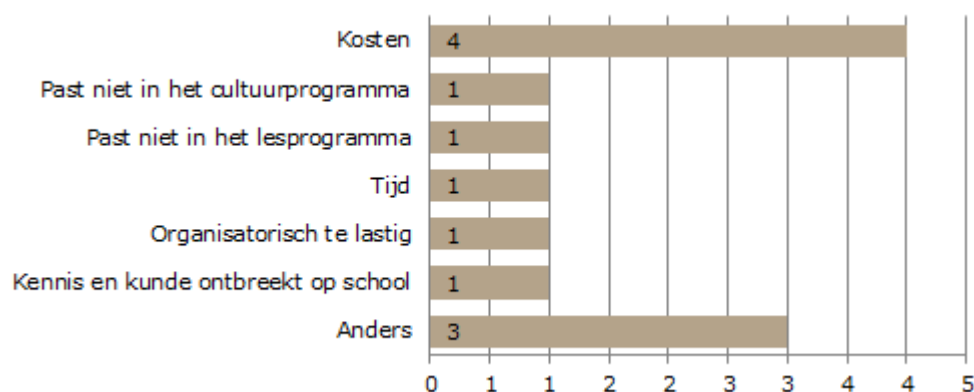
Figuur Indien niet aangeboden, is de wens er wel?

Redenen waarom scholen het bezoeken van een theater niet aanbieden zijn te zien in onderstaande figuur. De meestgekozen reden betreft de kosten (3), gevolgd door bereikbaarheid (2) (N=11).

Figuur Redenen van scholen niet aanbieden bezoek theater

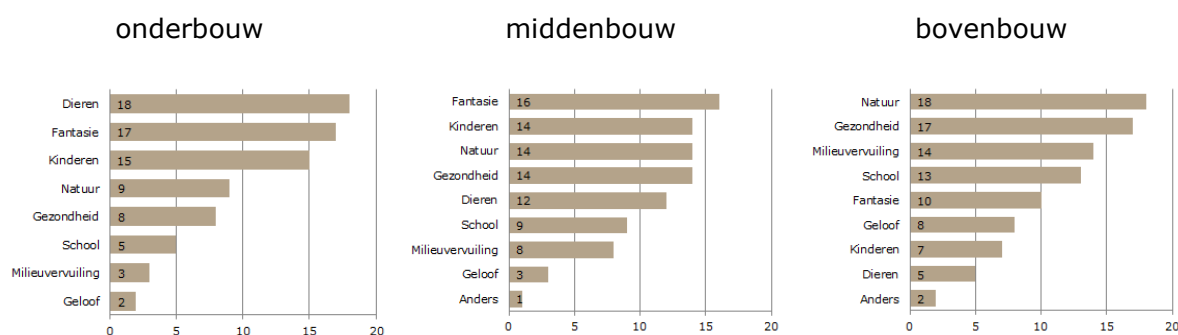
Redenen waarom scholen de leerlingen niet de mogelijkheid bieden om voorstellingen op school bij te wonen zijn te zien onderstaande figuur. De meestgekozen reden betreft de kosten (4).

Figuur Redenen scholen niet aanbieden voorstellingen op school

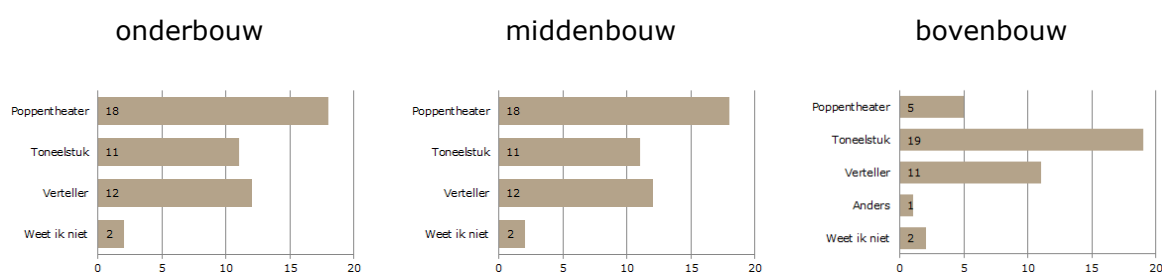
Gewenste onderwerpen en theatervormen jeugdtheatervoorstellingen

De onderwerpen die volgens de scholen aan bod moeten komen tijdens een theatervoorstelling zijn te zien in onderstaande figuur. Voor bovenbouw, middenbouw en onderbouw zijn de volgende thema's populair: Dieren, Fantasia, Kinderen, Natuur en Gezondheid. Voor de bovenbouw is Milieuvervuiling daarnaast een belangrijk thema. Dieren, Natuur en Fantasia zijn volgens ouders ook de meestgewenste onderwerpen in een theatervoorstelling.

Figuur Gewenste onderwerpen jeugdtheatervoorstellingen

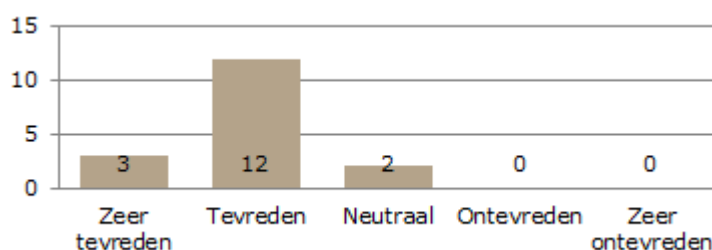
Wat betreft de theatervorm hebben de scholen voor onder- en middenbouw een voorkeur voor poppentheater. De bovenbouw heeft een voorkeur voor toneel.

Figuur Gewenste theatervormen

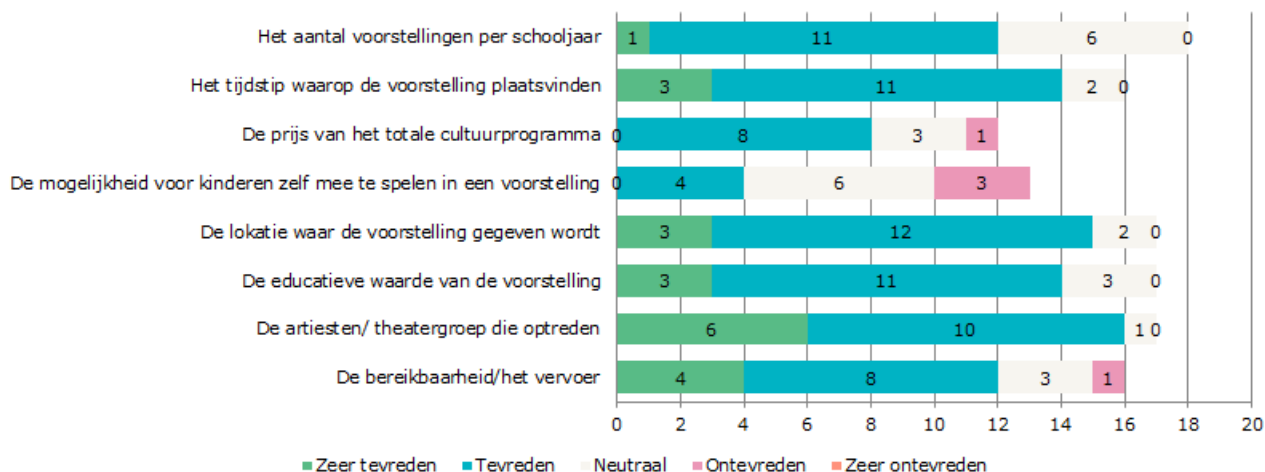
Algemene tevredenheid scholen over jeugdtheateraanbod

De meeste scholen (15 van de 17) zijn in het algemeen tevreden over het jeugdtheateraanbod in het schooljaar 2018-2019.

Figuur Algemene tevredenheid scholen jeugdtheateraanbod

Het meest tevreden zijn de scholen over de artiest of de theatergroep die optreedt, de locatie waar de voorstelling wordt gegeven en het tijdstip waarop de voorstelling plaatsvindt. Het minst tevreden zijn ze over de mogelijkheid voor kinderen om zelf theater te spelen en over de kosten.

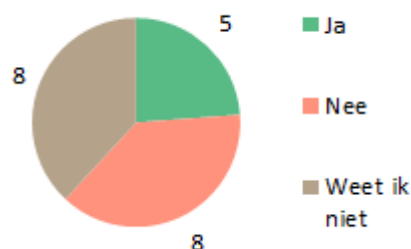
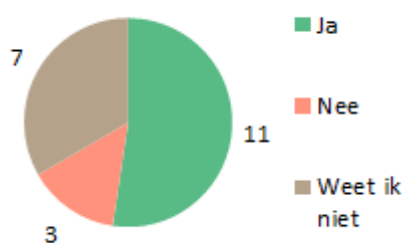

Figuur Tevredenheid scholen jeugdtheateraanbod

Iets meer dan de helft van de scholen (11 van de 21) geeft aan dat er in het seizoen 2018-2019 voldoende aanbod van jeugdtheater was voor de scholen. Een klein aantal (3) vindt niet dat er voldoende aanbod was. Een klein deel van de scholen, 5 van de 21, geeft aan dat ze behoefte hadden aan meer keuze in het jeugdtheateraanbod.

voldoende aanbod

behoefte aan meer keuze

Figuur Behoefte scholen jeugdtheateraanbod

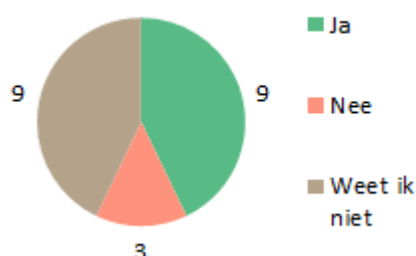
Behoeften ouders ten aanzien van jeugdtheater

- 12 van de 16 ouders geeft aan dat ze meer zouden willen weten over jeugdtheateraanbod.
- 16 van de 17 ouders geeft aan dat ze zouden willen betalen voor een jeugdtheatervoorstelling waar hun kinderen in hun vrije tijd naartoe gaan.
- 16 van de 17 ouders vindt dat jeugdtheatervoorstellingen buiten de schoolomgeving toegankelijk moeten zijn.
- Volgens 7 van de 15 ouders die aangeven dat er een theater of schouwburg bij hen in de buurt is, heeft dit theater een interessant aanbod voor de jeugd.
- Een meerderheid (11 van de 17) van de ouders heeft behoefte aan meer keuze op het gebied van jeugdtheater.

Ondersteuning

Ondersteuning lokaal cultureel educatiepunt

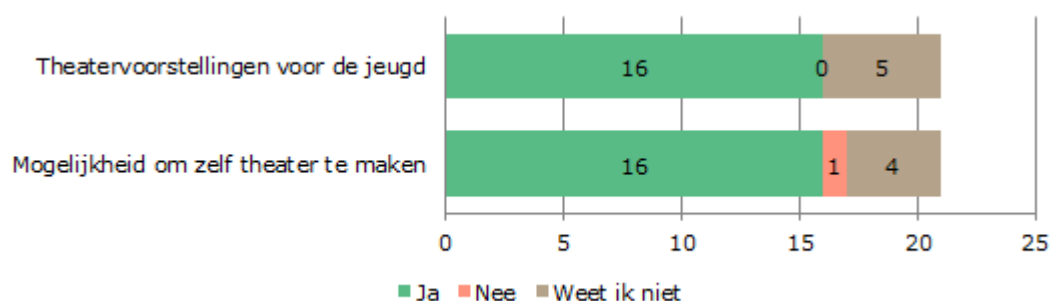
Een grote minderheid (9 van de 21) van de scholen geeft aan dat ze goed worden ondersteund door het lokale culturele educatiepunt. Hetzelfde aantal weet het niet. 3 van de 21 voelen zich niet voldoende bediend door het lokaal cultureel educatiepunt.

Figuur Voldoende ondersteuning scholen door het lokale culturele educatiepunt

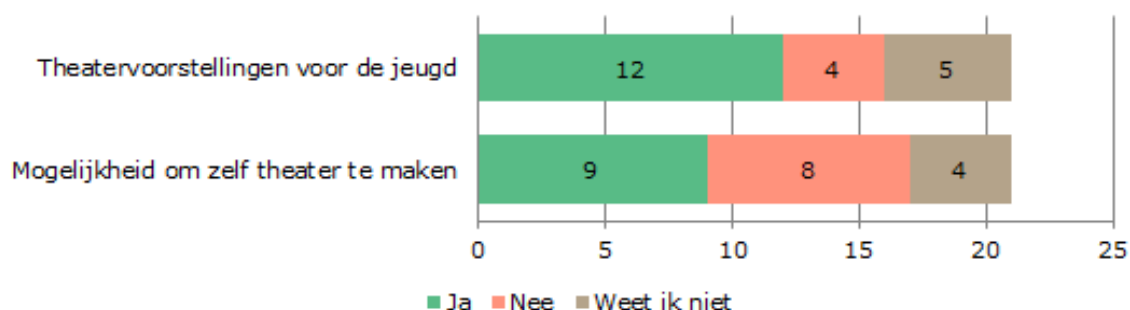
Aanbod buiten school

Een ruime meerderheid van de scholen (16 van de 21) vinden het belangrijk dat er in de gemeente jeugdtheateraanbod is waar de leerlingen in hun vrije tijd naartoe kunnen gaan/gebruik van kunnen maken.

Figuur Aanbod jeugdtheater in vrijetijd belangrijk (volgens scholen)

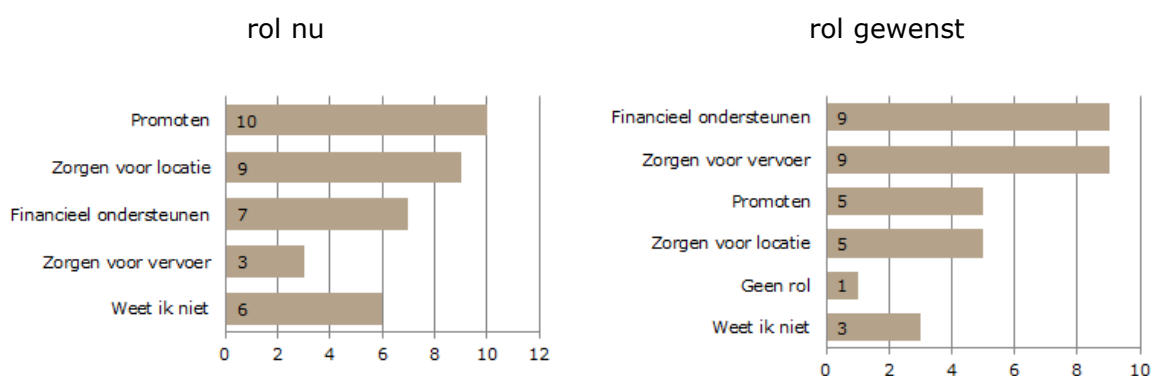
Ongeveer de helft van de scholen (12 van de 21) geeft aan dat er in de gemeente de mogelijkheid is voor leerlingen om theatervoorstellingen bij te wonen in hun vrije tijd. Iets minder scholen (9 van de 21) geven aan dat er voor leerlingen de mogelijkheid is om zelf theater te maken in hun vrije tijd.

Figuur Mogelijkheden jeugdtheater in eigen gemeente voor vrijetijd (volgens scholen)

Faciliterende rol gemeente

De huidige faciliterende rol van de gemeente bestaat volgens de scholen vooral uit het promoten (10), het zorgen voor een locatie (9) en het financieel ondersteunen (7) van het jeugdtheater (N=19). De gewenste rol bestaat vooral uit het financieel ondersteunen (9) en het zorgen voor vervoer (9) (N=19). Volgens de ouders heeft de gemeente vooral een faciliterende rol in het toegankelijk maken van jeugdtheater door het zorgen voor een locatie (10) en het financieel ondersteunen (9) van jeugdtheater (N=17).

Figuur Rol gemeente toegankelijke maken jeugdtheater

BMC

Databankweg 26D
3821 AL Amersfoort

Postbus 490
3800 AL Amersfoort

(033) 496 52 00
info@bmc.nl
www.bmc.nl

KvK 32078667
IBAN NL91ABNA0504035754
BTW NL80.86.63.598 B.01

Colofon

Adviseurs:	J.P.C. Boonekamp MA J.J. Weemstra MA
Vormgeving:	Sabina van Zetten
Eindredactie:	Coosje Haan
Versie:	Concept
Datum:	Februari 2021
Projectnummer:	PO017098
Classificatie:	Intern gebruik
In opdracht van:	Provincie Gelderland Gemeente Nijmegen

Dit rapport (inclusief eventuele bijlagen) is opgesteld door BMC en de (auteurs)rechten met betrekking tot de inhoud en het format van dit document berusten bij BMC. Dit document is uitsluitend bedoeld voor gebruik door de opdrachtgever en mag niet worden gepubliceerd of aan anderen ter beschikking worden gesteld zonder uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van BMC.

Kijk voor meer informatie ook eens op onze website www.bmc.nl